

VI თავი. ანთროპოლოგიური მონაცემები აფხაზთა ეთნოგენეზის საკითხისათვის (დასკვნის მაგიერ)

ამა თუ იმ ერის ეთნოგენეზის კვლევაში საკუთარი წვლილი შეაქვს მეცნიერების მრავალ დარგს, რადგან ეთნოსი რთული და მრავალწახნაგოვანი ფენომენია. აუცილებელია მისი ყველა იმ ძირითადი მახასიათებლის კვლევა, როგორიც არის ენა, კულტურა და ა.შ. ეთნოსის შემადგენელ თითოეულ ინგრედიენტს წარმოშობისა და ჩამოყალიბების თავისი დამოუკიდებელი გზა აქვს. ეს გზები მიზეზობრივად ერთმანეთთან არ არიან დაკავშირებული და ამიტომ მათი სრული დამთხვევა შეუძლებელია.

ეთნოგენეტიკური კვლევის ამოცანა არის არა მარტო ეთნიკური პროცესების დინამიკის კვლევა ჩამოყალიბებული ეთნიკური ერთეულის ჩარჩოებში, არამედ უპირველეს ყოვლისა, საწყისის (სუბსტრატი) და ყველა იმ ეთნიკური კომპონენტის გამოვლენა, რომელმაც მიიღო მონაწილეობა მის ჩამოყალიბებაში. რა თქმა უნდა, საწყისი პროცესები და მოვლენები ძველი ეპოქებიდან მომდინარეობენ. საქართველოსა და კავკასიის მოსახლეობისათვის ანთროპოლოგიური მონაცემების კუთხით ასეთ საწყის ეპოქად ენეოლით-ბრინჯაოს ხანა უნდა მივიჩნიოთ, ყოველ შემთხვევაში დღეს მაინც, სანამ არა გვაქვს უფრო ადრეული ეპოქების სოლიდური მასალა.

ანთროპოლოგიური მასალის კომპლექსური კვლევა, როცა არსებობს სათანადო მონაცემები (პალეოანთროპოლოგიური, კრანიოლოგიური, სომატოლოგიური), პრაქტიკულად გვიჩვენებს ეთნიკური ჯგუფის ძვლოვან ნაშთებში ჩაბეჭდილ მთელ ისტორიას. ამ მასალაზე კარგად ჩანს უძველესი და თანამედროვე მოსახლეობის მემკვიდრეობითობა, უძველესი ერთობლიობა და მისი კვალი, რომელიც უკვე დაკარგულია ისტორიულ, ეთნოლოგიურ, ლინგვისტურ წყაროებსა და მონაცემებში. ამავე დროს, ხალხთა კულტურული და ენობრივი ნათესაობა ხშირად არ შეესაბამებოდა მათ წარმომავლობით ნათესაობას და საერთო გენოფონდს, რადგან ენა და კულტურა შეიძლება გავრცელდეს მათი მატარებლის გარეშე, ხოლო ანთროპოლოგიურ ტიპს ყოველთვის თან ახლავს ენისა და კულტურის გავრცელება (Дебец, Левин, Трофимова, 1972). ზოგჯერ ანთროპოლოგიური მონაცემები აფიქსირებენ გავრცელებული ანთროპოლოგიური ტიპის სტაბილურობას და მემკვიდრეობითობას, ხოლო არქეოლოგები აღნიშნავენ კულტურის ცვლილებას. ამის მიზეზი, შესაძლოა, იყოს მოსახლეობის შერევა, რომელიც ერთი და იგივე ანთროპოლოგიური ტიპის მატარებელი გახლდათ. მითუმებებს, ტერიტორიულად დაახლოებული ადგილობრივი ჯგუფების ურთიერთობის შედეგად წარმოქმნილი ეთნიკური ერთობლიობა ანთრო-

პოლოგიურად რჩება ამ ტერიტორიისათვის დამახასიათებელი ცვალებადობის ფარგლებში (Бунак, 1974).

ანთროპოლოგიურად აფხაზები ერთ-ერთი კარგად შესწავლილი ეთნიკური ჯგუფია კავკასიაში. შესწავლილია მათი სომატოლოგია (Бунак, 1946; Джанберидзе, 1956; 1963; Абдушелишвили, 1964; Воронов и др., 1987; Квициნия, 2007; ბითაძე, 2007; ბითაძე და სხვა, 2008), კრანიოლოგია (Богданов, 1879; აბდუშელიშვილი, 1955; Абдушелишвили, 1964; Алексеев, 1974), სისხლის გენეტიკური მარკერები (Воронов, 1983; Robert E. Ferrell et al, 1985; Воронов и др. 1987), ღერმატოგლიფიკა (Ладария, 1975, Хить, 1980; Хить, Асланиშვილი, 1986), ოდონტოლოგია (Кочиев, 1971; Ващаева, 1982, Кашибадзе, 1988; 2006, Аксянова, 1987), ფიზიკური განვითარება (Квициნия, 1982; Миклашевская и др. 1982; Миклашевская, 1985). მიუხედავად აფხაზების თითქმის ყველა თანამედროვე ანთროპოლოგიური მიმართულებით შესწავლისა, საკითხები, რომლებიც ეხება მათი ანთროპოლოგიური ტიპისადმი კუთვნილებას და წარმომაპლობას, დღემდე სადისკუსიო რჩება.

ვ. ბუნაკი აფხაზების ანთროპოლოგიურ ტიპს განიხილავდა კავკასიური რასის ქვედა-რიონული ტიპის ლოკალურ ვარიანტად (Бунак, 1946).

ქართველი ანთროპოლოგები აფხაზების ფიზიკური ტიპის თავისებურებების მიუხედავად, მათ კოლხური ტიპის შავიზღვისპირულ ვარიანტში განიხილავდნენ (აბდუშელიშვილი, 1955; Абдушелишвили, 1964, Джанберидзе, 1956; 1963). ამრიგად, ანთროპოლოგიურ წყაროებში გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრება, როგორც აფხაზების მორფოლოგიური ტიპის რასობრივ სისტემატიკაში კუთვნილებასთან, ისე ეთნოგრენეზთან დაკავშირებით.

აფხაზების შავიზღვისპირულ ვარიანტში გაერთიანება განპირობებულია ნიშანთა იმ კომპლექსით, რომელიც ადილურ ტიპს და კოლხურ ტიპს ერთმანეთისაგან ადიფერენცირებს. ადილურ ტიპში გაერთიანებულ ჯგუფებს (Абдушелишвили, 1964, с. 69) ახასიათებთ: ცხვირის წვეტი პორიზონტალური ან აწეული, ვიწრო თვალის ჭრილი, თვალის ზედა ქუთუთოს მაღალი პროცენტი, შავი თვალების დაბალი, ხოლო ღია ფერის თვალების საშუალოზე მაღალი პროცენტი, ცხვირის ხრტილოვანი პროფილი სწორი, ძვლოვანი პროფილი სუსტად გამოხატული, თავის გრძივი დიამეტრი საშუალო ან საშუალოზე მაღალი, თავის მაჩვენებელი დაბალი, სახის ფიზიონომიური სიმაღლე საშუალო ან საშუალოზე მაღალი, ვიწრო შუბლი, წვერის სუსტი ზრდა, თმების ღია ფერი.

კოლხური ტიპის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებია: ვიწრო სახე, ღია თვალის ფერის მაღალი პროცენტი, ღია თმები, პორიზონტალური ან აწეული ცხვირის

წვეტი, ცხვირის უნაგირი მაღალი, მაღალი ცხვირის განივი პროფილი, დაბალი ცხვირის სიმაღლე, სქელი ტუჩები და მკერდზე თმოვანი საფარველის განვითარება, სხეულის სიმაღლე საშუალოზე მაღალი.

ამ ორი დახასიათებიდან ნათლად ჩანს, რომ ადიდურ და კოლხურ ტიპებს შორის ზოგიერთი ნიშნების (ცხვირის წვეტის მდებარეობა, თვალებისა და თმების პიგ-მენტაცია) გამოხატულება ერთია. მ. აბდუშელიშვილი (რომელმაც კოლხური ტიპი გამოყო) კოლხურ ტიპს ორ შავიზღვისპირულ და დასავლურქართულ ვარიანტად ყოფს. მათ შორის განსხვავება აღნიშნება თავის მაჩვენებლის (მაღალია დასავლურ-თქართულ ვარიანტში), სახის სიმაღლის (მაღალია დასავლურთქართულ ვარიანტში), ტუჩების სისქის (მაღალია შავიზღვისპირულ ვარიანტში), თვალის ნაპრალის სიგანის (დიდია დასავლურქართულ ვარიანტში), ცხვირის განივი პროფილის (დაბალია შავიზღვისპირულ ვარიანტში), ცხვირის ხრტილოვანი პროფილის (მაღალია გამოდრეკილი ფორმები დასავლურქართულ ვარიანტში), ცხვირის წვეტის მდებარეობის (სწორი ან დაშვებული) მიხედვით და ა.შ. განსხვავებათა მიმართულება ამ ვარიანტებს შორის ისინი სხვადასხვა ტიპისადმი მსგავსებასთან მიყავს. კოლხური ტიპის შავიზღვისპირული ვარიანტი ადიდურ ტიპთან მეტ მსგავსებას ავლენს, ხოლო დასავლურქართული – იძერიულთან (აბდუშელიშვილი, 1964., ც. 67). რათქმა უნდა, ნებისმიერი კლასიფიკაცია სქემაა და ყველა ეთნიკური ჯგუფის ნიშნები ერთნაირი კონცენტრაციით და ნიშანთა შეფარდებით არ ხასიათდება. ეს სავსებით ლოგიკური და კანონზომიერია, რადგან ადამიანთა პოპულაციები, ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა ბიოლოგიური სახეობა, ხასიათდება მორფოლოგიური პოლიმორფიზმით და ტრანსგრესით. ტიპების გავრცელება არ არის დისკრეტული, მათ შორის არსებობს გარდამავალი ვარიანტები, რომლებიც გარკვეული ალბათობით მეტად ერთი ტიპისადმი იხრებიან. ზოგადად, კავკასიის მოსახლეობა გარკვეულ დონეზე ძალიან ახლო მორფოლოგიური იერით ხასიათდება, რისი დასაბამი ადრეულ ეპოქებიდან მომდინარეობს. სხვადასხვა ისტორიულ, გენეტიკურ თუ ეპოლოგიურ პირობებთან შემდგომმა ადაპტაციამ მოახდინა მორფოლოგიური ტიპის დიფერენციაცია. მიუხედავად მოსახლეობის განსხვავებულობისა, ა. ჯავახიშვილის მიერ აღნიშნული “კავკასიური მოდგმა” (Джавахишвили, 1923), რომელსაც დღეს “лица кавказской национальности”-ს უწოდებენ, არსებობს. ამ გამონათქვამის ავტორები ყველა ეთნიკურ ჯგუფს ყოველგვარი დაყოფის გარეშე მოიხსენიებენ და უნებლივდ კავკასიელთა ერთობლიობას აღნიშნავენ, თუმცა მათში დაყოფის, დაპირისპირების მეორე უფრო მძლავრი ტენდენცია ჭარბობს. სამწუხაროდ, კავკასიელები არ, ან ვერ ეწინააღმდეგებიან ამგვარ მოვლენებს და თავად ზარალდებიან.

ვ. ალექსეევი ადიდებს, აბაზებს, აფხაზებს და ყაბარდოელებს, ისევე როგორც აჭარლების უმეტეს ნაწილს, პონტოურ პოპულაციათა ჯგუფში განიხილავდა (Алексеев, 1974).

პ. კვიწინია უარყოფს აფხაზების კოლხურ ტიპში გაერთიანებას და თვლის უფრო მართებულად აფხაზების ბალკანო-კავკასიური რასის ადიდურ ტიპის ლოკალურ ანთროპოლოგიურ ვარიანტში გამოყოფას (Квициния, 2007). აფხაზების მორფოლოგიური ვარიანტის ჩამოყალიბება, მისი აზრით, განხორციელდა იმავე ტერიტორიაზე, რომელსაც დღეს აფხაზეთის აგტონომიური რესპუბლიკა იცავებს, ხოლო ასეთი დასკვნის საფუძველს აძლევს შედარებითი მორფოლოგიური და პალეოანთროპოლოგიური მასალა. თუმცა ციტირებული ნაშრომის პირველსავე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ გარდა აფხაზების თანამედროვე სერიისა, რომელიც არაერთგზის იყო შესწავლილი სხვადასხვა ავტორთა მიერ, “Другие какие-либо серии черепов из Абхазии в антропологическом изучении абхазов до сих пор не рассматривались” (Квициния, 2007, с. 39). რაც შეეხება შედარებით მორფოლოგიურ ანალიზს, ნაშრომში ასეთი ცდის კვალიც არ ჩანს და ნაშრომის უდიდესი ნაწილი 1987 წელს გამოქვეყნებულის იდენტურია (Воронов и др, 1987). ქართველი ანთროპოლოგების (Абдуშелиშვili, 1964, ჯანberidze, 1963) შეხედულებების უარსაყოფად პ. კვიწინია აღნიშნავს, რომ “Последующими антропологическими и генетическими исследованиями (Алексеев, 1974; Хить, 1983; Воронов, 1974) эта точка зрения (ე.ი. აფხაზების ქართველებთან ერთად წინააზიური რასის კოლხური ტიპის ლოკალური ვარიანტისადმი კუთვნილება) была серьёзно покалеблена” (Квициния, 2007, с. 41).

აფხაზების ეთნოგენეზისი საკითხი განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რამდენიმე ფაქტორის გამო. თანამედროვე აფხაზების ენა იძერიულ-კავკასიურ ენათა აფხაზურ-ადიდურ ჯგუფს მიეკუთვნება, ხოლო მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული თანაცხოვრება, მჭიდრო კულტურულ-პოლიტიკური და კურნომიკური კავშირები მათ საქართველოსთან და ქართველებთან აკავშირებთ. ამიტომ აფხაზთა მორფოლოგიური ტიპის თავისებურების გარკვევა უპრიანია დასავლეთ კავკასიაში განსახლებული თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების ფონზე.

აფხაზების ეთნოგენეზისი ანთროპოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით განხილულია სულ რამდენიმე ნაშრომში. პირველი, ვინც საკითხი შეისწავლა, იყო გ.ჯანბერიძე (1963). მისი აზრით, ანთროპოლოგიური მონაცემები მოწმობენ აფხაზების ისტორიულ კავშირებს მეტწილად ქართულ ეთნიკურ სამყაროსთან, ვიდრე ადიდურთან და აფხაზების ეთნოგენეზისს განიხილავდა როგორც ერთ-ერთი ქართველური ჯგუფის ადიდურ ენაზე გადასვლას (Джанберидзе, 1963).

3. ალექსევის აზრით “Вхождение абхазов в состав народов адыгской языковой семьи осуществлялось, по-видимому, сравнительно поздно и во всяком случае представляет собой вторичное явление в их этнической истории. Но краинологические материалы по абхазам не дают возможности окончательно решить этот вопрос, так как такие материалы отсутствуют по западным этнографическим группам грузинского народа-мегрелам и имеретинцам” (Алексеев, 1974 с. 194). ციტატიდან კარგად ჩანს, რომ „უახლოესი მონაცემების თანახმად ძველი შეხედულებები „შერყეული“ არ არის.

გ. ჰიტმა მონოგრაფიაში "Дermatoglyphika народов СССР" (1983) კავკასიის 49 პოპულაციას შორის შეისწავლა აფხაზების დერმატოგლიფიკური თავისებურება და განსაზღვრა მათი ადგილი პონტოურ ტიპში მხოლოდ ხუთი (Dl₁₀, Ic, t, Hy, Σ DMT) ტაქსონომიურად დიდი დირებულების და ერთი, რომელსაც აქვს შეზღუდული ტაქსონომიური დირებულება (Th/I), ნიშნის საფუძველზე. ჩვენი აზრით, გვიტის ნაშრომში მოყვანილი მონაცემები (ცხრ. 36-37, გვ. 109) სულაც არ მიუთითებს აფხაზების მეტ მსგავსებას ხელების ანაბეჭდების ექვსი ძირითადი ნიშნის მიხედვით პონტოურ ტიპთან. ცალკეულ პოპულაციებს შორის გამოთვლილი დისტანციების მიხედვით აღმოვაჩინეთ რამდენიმე ძალიან მცირე დისტანციები: სვანებსა და ქურთებს, მოხევებსა და ყუმუხებს, ყარაჩაელებსა და ტალიშებს, სომხებსა და ბალყარელებს, მთიულებსა და ასირიელებს შორის. აფხაზები ამ დენდროგრამაზე (ნახ.№22, გვ. 101) მცირე დისტანციებით ყაბარდოელებთან და გურულებთან ერთიანდებიან. თავის მხრივ, ოსების, ჩეჩენების, უდების, მთიულებისა და ასირიელების მეორე სუბკლასტერი უერთდება აფხაზურ სუბკლასტერს საშუალო დისტანციის დონეზე. ამდენად, მხოლოდ 6 ნიშნის მიხედვით, რომელიც, ავტორის აზრით, კარგად ადიფერენცირებს, როგორც დიდ რასებს, ისე ანთროპოლოგიურ ტიპებს და ვარიანტებს, ზოგჯერ იძლევა ასეთ შედეგებს. ი. ლადარია, რომელსაც არ უთითებენ აფხაზი კოლეგები, აფხაზების დერმატოგლიფიკური აღწერილობითი ნიშნების განხილვისას აღნიშნავს, რომ "აფხაზურ-ადილურ ხალხებს შორის დიდი მსგავსება არ ვლინდება" (Ладария, 1975, с.126). ნაშრომში ასევე აღნიშნულია, რომ შესწავლილი ჯგუფების დერმატოგლიფიკური ნიშნები ფართოდ ვარირებენ; დასავლეთ კავკასიის ყველი პოპულაცია ხასიათდება ნიშანთა შეფარდების თავისებურებით; აფხაზების სამ ტერიტორიალურ ჯგუფს შორის განსხვავებები ნიშანთა ჯამის მიხედვით დაახლოებით ერთნაირია; ოჩამჩირისა და გაგრის აფხაზებს აშორებს მეტი დისტანციები; აფხაზების გაერთიანებული ჯგუფი ნიშანთა კომპლექსით ყველაზე ახლოს აჭარლებთან და ყველაზე დაშორებული სვანებისგან არიან. აქვე უნდა აღვნიშნოთ (Воронов и др, 1987) კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელშიც განხილულია აფხაზების გვ-

ნეტიკური დახასიათება ბევრად მეტი მარკერის მიხედვით, ვიდრე ჩვენს ნაშრომშია. შესწავლილია: სისხლის ჯგუფები-ABO, MNSS, Rhesus (გაშლილი), K, Duffy, Kidd, Lewis, P; შრატის ცილები - Hp, Tf, Gc, Cp, Al; ერითროციტარული ფერმენტები - AHI, ADA, ACP, ESD, GPT, GLO-1, LDH, PGM, PHI, PGD მხოლოდ ოჩამჩირის (თხინა, ჭლოუ, მოქვი, გვადა, ჯგურდა, ათარა) და გუდაუთის (ააცი, დურიფში, კალდახვარა) რაიონების სოფლებში. ამ ნაშრომის ძირითადი მიზანი იყო გენეტიკური თავისებურების კავშირის გარკვევა პოპულაციებში, რომლებიც გამოირჩევიან დღეგრძელობის მაღალი პროცენტით, ასევე ყოველი შესწავლილი სისტემის ერთგვაროვნების განსაზღვრა. ყოველ წევიდე პოპულაციას შორის გამოთვლილი გენეტიკური დისტანციების საფუძველზე გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ "Всё это даёт основание считать, что Абжуйская и Бзыбская Абхазии стоят на грани субпопуляционного разделения. Несомненно, что популяции Абжуйских абхазов в Очамчирском районе сама по себе высоко однородна" (Воронов и др, 1987, с. 134). ხაზგასმით აღნიშნავენ ოჩამჩირის აფხაზების შიდაპოპულაციურ ერთგვაროვნებას. გენეტიკური ურთიერთდამოკიდებულება აფხაზებსა და დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობას შორის ნაშრომში არ განხილულა. მხოლოდ მოახდინეს აფხაზების ცალკეული გენეტიკური სისტემის ალელების კონცენტრაციის შედარება ევროპისა და აზიის პოპულაციებთან.

ჩვენი ნაშრომის მიზანი სულ სხვაა, რადგან ვიკვლევთ აფხაზების ადგილს კავკასიის ანთროპოლოგიურ რუკაზე მონაცემთა ფართო სპექტრის და თანამედროვე სტატისტიკური აპარატის გამოყენებით.

ნაშრომის პირველი ნაწილის ამოცანაა იმის გარკვევა, თუ რამდენად ერთგვაროვანნი არიან აფხაზები, მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ წყაროებს, რომელთა თანახმად, თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე, ერთის მხრივ, განსახლებული იყო მრავალი ტომი, რომლებიც საერთოა დასავლეთ საქართველოში განსახლებული ქართველების თანამედროვე ეთნოგრაფიული ჯგუფებისათვის და, მეორეს მხრივ, ცნობილია ჩრდილოეთ კავკასიელების არაერთგზის ჩამოსახლების ფაქტი აფხაზეთში. ალბათ ამიტომაც, თანამედროვე აფხაზებში გავრცელებულია როგორც ქართული გვარები, ასევე ჩრდილოკავკასიური.

აფხაზების თანამედროვე კრანიოლოგიური სერიის შიდაპოპულაციური ანალიზი მიუთითებს უმეტეს ნიშანთა მაღალ ცვალებადობას, რაც საშუალოდან სტანდარტული გადახრის მაჩვენებლებში აისახა. თანამედროვე სტატისტიკურ მეთოდებზე დაყრდნობით. აფხაზების ბრაქიკეფალია მეტადაა დაკავშირებული საშუალო გრძივ და მცირე განივ დიამეტრებთან. ძირითადი კომპონენტების ანალიზის თანახმად, აფხაზების თავისებურებას ასახავს მცირე სახის ფუძის სიგრძე, ქალას გრძი-

ვი დიამეტრი, სახის ზედა სიგანე და საშუალო ყვრიმალთაშორის დიამეტრები. აფხაზები, ისევე როგორც ქართველები, ის ჯგუფია, რომელსაც სახის ძლიერი პროფილირება ახასიათებს. აჭარლებთან შედარებით ისინი ნაკლებად პოლიმორფული არიან. კომაონენტურმა, ასევე დისკრიმენტულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ აფხაზები და აჭარლები მეტად გვანან ერთმანეთს და უმნიშვნელოდ განსხვავდებიან სამეგრელოს მოსახლეობისაგან (შესაძლოა, მეგრელების სერიის მცირებიცხოვნობის გამო).

თანამედროვე აფხაზების ანთროპოლოგიურ თავისებურებას სხვადასხვა სისტემების - სომატოლოგიის (კეფალომეტრული და კეფალოსკოპური ნიშნები), დერმატოლიფიკის (აღწერილობითი და რაოდენობრივი ნიშნები), სისხლის იზოანტიგნების (ABO, Rhesus, MN, P, Keel, Duffy), კრანიოლოგიის (25 ძირითადი ნიშანი და 9 ინდექსი) - შესწავლის საფუძველზე, განვიხილავთ, როგორც პოლიმორფულ ჯგუფს, რომლის შიდაპოპულაციური და პოპულაციებს შორის ცვალებადობა არ გამოდის ეთნიკური ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ფარგლებიდან (ბითაძე, ლალიაშვილი, ჯაშაშვილი, 2008).

ამ პირველი ამოცანით გადაიჭრა ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. მიუხედავად ძალზედ განსხვავებული გვარებისა (ფორმით მეგრული, ლაზური და ადიღე-ჩერქეზულია), აფხაზებში არ შეინიშნება შიდა დიფერენცირულობა. ჩრდილოკავკასიელების გადმოსახლების (ძირითადად XVI-XVII საუკუნეებში) შედეგად მოხდა მოსახლეობის შერწყმა (ასიმილაცია) იმდენად ორგანულად, რომ მოსულისა და დამხვედრის თავისებურება, თვითმყოფადობა გაქრა. შესაძლოა, ანთროპოლოგიურად არადიფერენცირულობის მიზეზი კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობის საერთო სუბსტრატია, რომელიც ყოველ შემთხვევაში საერთო იყო ძვ.წ. III ათასწლეულში მაინც (აბდუშელიშვილი, 1964).

რაც შეეხება აფხაზების მორფოლოგიურ ტიპს (თვითგამორკვევისა და პოლიგიის გარეშე), წინამდებარე ნაშრომის II-V თავებში ჩატარებული ანალიზისას ნათლად გამოჩნდა მათი აღგილი კავკასიის ხალხთა ანთროპოლოგიურ სისტემატიკაში ქართველებთან ერთად.

უნდა აღინიშნოს, რომ მორფოლოგიური დისტანციები ძალზედ დაბალია, რაც ამ მოსახლეობის ახლო მორფოლოგიურ მსგავსებაზე მიუთითებს. დისტანციები 0.01 - 0.21 - ის ფარგლებში ვარირებს.

აფხაზები (ოჩამჩირე, გუდაუთა, გაგრა) ძალიან ახლო მორფოლოგიურ დისტანციებს ავლენენ, როგორც ქართველების სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან, ასევე ჩრდილოკავკასიელებთან და ამასთან ხაზგასასმელია, რომ ეს დისტან-

ციები ქართველებთან მიმართებაში ორჯერ ნაკლებია. აფხაზების ტერიტორიული ჯგუფების უახლოესთა პოპულაციების წრე განსხვავებულია. ოჩამჩირის აფხაზებისათვის ეს წრე დასავლეთ კავკასიის 25, გუდაუთის აფხაზებისათვის-12, ხოლო გაგრის აფხაზებისათვის-14 პოპულაციას შეადგენს. ადსანიშნავია, რომ მსგავსება სამივე აფხაზურ ჯგუბს აკავშირებს ჩოხატაურის გურულებთან და ვანის იმერლებთან. გარდა ამ ჯგუფებისა, ოჩამჩირისა და გუდაუთის აფხაზების უახლოესთა შორის სენაკის მეგრელები და ბალსქვემო სვანები არიან; ოჩამჩირე- გაგრის აფხაზების საერთო უახლოესთა წრეში გალის და ჩხორწყუს მეგრელები, ოზურგეთის გურულები, ხულოსა და ქედის აჭარლები, ამბოლლაურის რაჭველები ერთიანდებიან; გუდაუთა-გაგრის აფხაზებისათვის ასეთი ჯგუფები არიან: ზუგდიდის მეგრელები, ხელვაჩაურის ლაზები, ქობულეთის აჭარლები. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მხოლოდ ოჩამჩირის აფხაზების უახლოესთა შორის აღმოჩნდენ ჩრდილოკავკასიელების უმეტესი პოპულაცია (შაფსუდები, აბაძებები, ტაპანტის აბაზები, ყაბარდოვლები, ჩერქეზები), მაგრამ ქართველურ ჯგუფებთან შედარებით ორჯერ დიდი დისტანციებით. გუდაუთის აფხაზების ამ უახლოესთა წრეში (ასევე ორჯერ მეტი დისტანციით) მხოლოდ ბალყარელები არიან, ხოლო გაგრის აფხაზებს იგივე დონე ადიღე-აბაძებებთან და ჩერქეზებთან მორფოლოგიური ნიშნების განაწილების საერთო ელემენტები აკავშირებთ.

ამავე ჯგუფების სომატოლოგიური ნიშნების კომპონენტური ანალიზით ირკვევა, რომ აფხაზების სამივე პოპულაცია ყველა კომპონენტთა ველში ყოველთვის ქართველების ეთნოგრაფიული ჯგუფების უშუალო საიხლოვეშია განლაგებული (იხ. წინამდებარე ნაშრომის მესამე თავი, ნახ. 4-6).

აღწერილობითი დერმატოგლიფიკური ნიშნები აფხაზებს და დასავლეთკავკასიის მოსახლეობას შორის ავლენს ასევე მეტ მსგავსებას ქართველებთან. აფხაზების ცალკეული პოპულაციები ქართველების ზოგიერთ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან ძალიან მაღალ მსგავსებას (0,9979-0,9989) ავლენენ. ეს წრე საკმაოდ დიდია: ოზურგეთისა და ჩხორწყუს გურულები, ზუგდიდის მეგრელები, ბაღდათის იმერლები, ლენტების ქვემო სვანები, ბათუმისა და ხულოს აჭარლები, მთის რაჭველები, ლენტუმლები (იხ.თავი IV, ცხრ.№19, ნახ.№2, 3). აფხაზებთან ერთ ენაზე მოლაპარაკე ადიღური ჯგუფები ასეთი დონის მსგავსებას არ ავლენენ (0,9110-0,9384). ზოგიერთ ქართულ ჯგუფთან მათ მეტი მსგავსება აკავშირებს ვიდრე საშუალო მსგავსება აფხაზთა სამ პოპულაციას შორის. მსგავსების გამოთვლილი საშუალო კოეფიციენტები და გენეტიკური დისტანციები აფხაზებისა და ქართველების ცალკეულ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს შორის და აფხაზებსა და ჩრდილოეთ კავკასიელებს შორის

შემდეგ სურათს ქმნის. საშუალოაფხაზური მსგავსების კოეფიციენტი $r=0,9979$, ხოლო გენეტიკური დისტანცია $d=0,0021$ უდრის. აფხაზებსა და გურულებს შორის იგოვე მაჩვენებლები $r=0,9977$, $d=0,0023$; მეგრელებთან და ლეჩეუმლებთან $r=0,9965$, $d=0,0035$; სვანებთან $r=0,9963$, $d=0,0037$; აჭარლებთან $r=0,9962$, $d=0,0038$; იმერლებთან $r=0,9959$, $d=0,0041$; რაჭველებთან $r=0,9951$, $d=0,0049$; ლაზებთან $r=0,9931$, $d=0,0069$. საშუალოდ ქართველებთან აკავშირებთ $r=0,9955$, $d=0,0045$ მსგავსების დონე.

მსგავსების კოეფიციენტები ჩრდილოკავკასიურ ჯგუფებსა და აფხაზებს შორის უფრო დაბალი, ხოლო გენეტიკური დისტანციები უფრო მაღალია, რაც ნათლად ჩანს აფხაზების მაჩვენებლების მიმართებაში აბაზებთან $r=0,9275$, $d=0,0725$; ადილებთნ $r=0,9173$, $d=0,0827$, ჩერქეზებთან $r=0,9157$, $d=0,0843$, ბალყარელებთან $r=0,9149$ $d=0,0851$, ყაბარდოელებთან $r=0,9112$ $d=0,0888$, ყარაჩაელებთან $r=0,9088$ $d=0,0912$.

დერმატოგლიფიკური რაოდენობრივი ნიშნების საფუძველზე უოველ წოპულაციას შორის გამოთვლილი იყო გენეტიკური დისტანციები (თავი IV ცხრ.№25). დისტანცია მინიმალურია გალისა და ზუგდიდის მეგრელებს შორის ($0,00574$), მაქსიმალური - ს. რიყეთის აჭარლებსა და მთის რაჭველებს ($0,28696$) შორის. ძალიან ახლო მორფოლოგიური მსგავსება ბალსქვემო სვანებს, ზუგდიდის ($0,00519$) და გალის ($0,00879$) მეგრელებთან, ბაღდათის იმერლებთან ($0,009821$) აკავშირებთ. როგორც ვხედავთ, დისტანციები დიდი დიაპაზონით ცვალებადობენ, მაქსიმალური დისტანცია 50 - ჯერ აღემატება მინიმალურს.

აფხაზების პოპულაციებს შორის დისტანცია მინიმალურია ოჩამჩირესა და გაგრას, მაქსიმალურია გაგრა - გუდაუთას შორის, ხოლო საშუალო დისტანცია $0,04269$ უდრის. გამოთვლილი აფხაზებს შორის არსებული საშუალო დისტანცია, როგორც გარკვეული მსგავსების დონე, დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობას შორის ავლენს აფხაზების უახლოესთა წრეს. პირველ რიგში, აღსანიშნავია, რომ საშუალოზე დაბალი დისტანცია ოჩამჩირის აფხაზებს აკავშირებთ ზუგდიდის მეგრელებთან, ლაზებთან, ოზურგეთის გურულებთან, ხულოსა და ქედას აჭარლებთან, ბალსქვემო სვანებთან და ბაღდათის იმერლებთან. პოპულაციათა ეს წრე გაგრის აფხაზებისთვის უფრო ნაკლებია, მათთვისაც უახლოესი ზუგდიდის მეგრელების, თერჯოლის იმერლების, ბალსქვემო სვანების პოპულაციები არიან. ამ დონეზე გუდაუთის მოსახლეობას არც ერთ პოპულაციასთან (ცხრ.№25) საერთო მორფოლოგიური დისტანცია არ აკავშირებს.

საშუალო აფხაზური დისტანციის დონეზე გამოიკვეთა ახლო პოპულაციათა შემდეგი წრე, რომელიც აფხაზების ცალკეული ჯგუფისათვის განსხვავებულია.

ოჩამჩირის მოსახლეობა ბევრად ფართო ცვალებადობით გამოირჩევა. სავარაუდოა, როგორც ფართო ქორწინებათა წრე თანამედროვე მოსახლეობაში, ასევე მეტად შენარჩუნებული საწყისი (სუბსტრატული) ელემენტები. ალბათ ამიტომ, ამ დონეზე მათი კავშირები ძალიან ბევრ ეთნო-ტერიტორიულ ჯგუფებს მოიცავს. სახელდობრ, ესენი არიან: გუდაუთისა და გაგრის აფხაზები, სენაკის, ზუგდიდის, გალის მეგრელები, ლაზები, ოზურგეთის გურულები, ბათუმის, ხულოს, ქედას აჭარლები, ქვემო სვანები, ბალსქვემო სვანები, ამბროლაურის რაჭველები, ლეჩეუმლები, ბაღდათისა და ოერჯოლის იმერლები, ადიღები, აბაზები, ჩერქეზები, ყაბარდოულები და ბალყარელები.

გუდაუთის მოსახლეობა ამ სისტემის მიხედვითაც ავლენს თავისებურებას და ახლო მორფოლოგიურ მსგავსება მათ უფრო ცოტა პოპულაციასთან აკავშირებს. ესენია: ოჩამჩირის აფხაზები, სენაკის მეგრელები, ლაზები, ბათუმისა და ხულოს აჭარლები, ქვემო სვანები.

გაგრის აფხაზები ამავე დონეზე მორფოლოგიურ სიახლოვეს ავლენენ: ოჩამჩირის აფხაზებთან, სენაკის, ზუგდიდისა და გალის მეგრელებთან, ბათუმის ლაზებთან, ოზურგეთის გურულებთან, ხულოსა და ქედის აჭარლებთან, ქვემო სვანებთან, ბაღდათის, სამტრედიის და ოერჯოლის იმერლებთან და ადიღებთან. როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, პოპულაციათა საკმაოდ დიდი წრე მცირეოდენი განსხვავებით საერთოა. აღსანიშნავია, რომ ქართველების ყველაზე პოლიმორფული ჯგუფებია ბაღდათის, სამტრედიის, ოერჯოლის იმერლები, ამბროლაურის რაჭველები, ბალსქვემო სვანები, გალის მეგრელები. ქართველებიდან განსხვავებულები არიან ბალსზემო სვანები, ჭიათურისა და ზესტაფონის იმერლები, რომლებიც ამ დონეზე არც ერთ ჯგუფთან და არც ერთმანეთთან კავშირს არ ავლენენ. ასევე თავისებურია ბათუმის, ს. რიყეთისა და ს.თხილვანას აჭარლები, ჩოხატაურის გურულები.

კავკასიური ჯგუფებიდან გამოსარჩევია აბაზებისა და ლეჩეუმლების, ხულოსა და ადიღე-ჭემბუების, თხილვანას აჭარლებისა და ყარაჩაელების, ჩერქეზებისა და ამბროლაურის რაჭველების წყვილები, რომლებიც მეორე სუბკლასტერს სხვა ქართულ ჯგუფებთან ერთად ქმნიან (თავი IV, ნახ.№7).

ეს მონაცემები ასევე ცალსახად გვიჩვენებს, რომ კოლხურ ტიპში შემავალ ჯგუფებში მართლაც არსებობს პონტოური ტიპისათვის დამახასიათებელი ელემენტები, რომლებიც უფრო ძველი დროიდან, ამ რასების დიფერენცირებამდე საერთო იყო კავკასიის ტერიტორიაზე განსახლებულ მოსახლეობას შორის. ასე რომ არ ყოფილიყო, გამოვლინდებოდა მსგავსი მორფოლოგიური ელემენტები რომელიმე ერთ ან ორ ჯგუფთან, რომლებთან მეტი შეხება შეიძლებოდა ყოფილიყო ისტორი-

ული თანაცხოვრების შედეგად. აბაზების კავშირი გამოვლინდა ბათუმის ($d=0,027714$), ხულოს ($d=0,040465$), ქედას ($d=0,034968$) აჭარლებთან, ლეჩეუმლებთან ($d=0,041622$) და ადიღე-ჭემგუებთან ($d=0,039114$). აფხაზებსა და ბალსზემო სვანებს ($d=0,23088$), ჭიათურისა ($d=0,16977$) და ზესტაფონის ($d=0,20077$) იმერლებს შორის განსხვავება ბევრად ნაკლებია ვიდრე ბალსზემო და ქვემო სვანებს შორის არსებული დისტანციისა ($d=0,26369$). ეს მონაცემები ზოგადად გვაძლევენ მნიშვნელოვანი განზოგადოებული დასკვნის გამოტანის საშუალებას, რომ აბაზები ავლენენ გენეტიკურ კავშირებს მაღალ დონეზე არა მხოლოდ ადიღებთან, არამედ ზოგიერთ ქართულ ჯგუფთან, რაც მათ კავკასიელობას ადასტურებს.

პირველად დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობა შესწავლილია დერმატოგლიფიკური რაოდენობრივი და აღწერილობითი ნიშნების საფუძველზე და გვაქვს მიღებული ინფორმაციის შეჯერების საშუალება, რათა გავარკვით რომელი ნიშანთა სისტემა უფრო ადეკვატურად ასახავს პოპულაციებს შორის უძველეს კავშირებს. რაოდენობრივი ნიშნების მიხედვით, აფხაზების სამივე პოპულაცია ერთ სუბკლასტერში გაერთიანდა, ხოლო აღწერილობითი ნიშნების მიხედვით - სამში. უახლოეს პოპულაციათა წრეს პირველ შემთხვევაში აფხაზებთან ერთად ლაზები, ზუგდიდის, სენაკის, გალის მეგრელები, ბალსქვემო და ქვემო სვანები, ბათუმის აჭარლები ქმნიან. აღწერილობითი ნიშნების მიხედვით, ქართველებთან ერთად ჩრდილოკავკასიური პოპულაციები აღმოჩნდნენ, თანაც ოჩამჩირის აფხაზები ოზურგეთის გურულებთან პირველ დონეზე ერთიანდებიან და მერე უერთდებიან ზუგდიდის მეგრელებს, ზესტაფონის იმერლებს და აბაზებს; გუდაუთის პოპულაცია ასევე პირველ დონეზე ქვემო სვანებთან, შემდეგ კი ჩერქეზებთან ერთიანდება; გაგრის აფხაზების უახლოესთა წრე მთლიანად ქართულია-ხულოს, ბათუმის, ს, დორჯომის აჭარლები და სამტრედიის იმერლები.

აღსანიშნავია, რომ აღწერილობითი ნიშნების მსგავსების კოეფიციენტების კლასტერული და კომპონენტური ანალიზით მიღებული შედეგები იდენტურია ისევე, როგორც რაოდენობრივი ნიშნების გენეტიკური დისტანციების კლასტერული და კომპონენტური ანალიზით გამოვლენილი ჯგუფთა ურთიერთგენეტიკური კავშირები. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ერთი და იგივე ხელის ანაბეჭდებზე ორი სხვადასხვა სისტემის შესწავლის შედეგად მიღებული ინფორმაცია თავისი არსით არ არის განსხვავებული, რადგან აფიქსირებს დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობაში არსებულ საერთო ფენას, რომელიც უძველესია. მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე აფხაზებში გავრცელებულია სხვადასხვა წარმომავლობის გვარები, აფხაზების განლაგება კომპონენტთა ველში, მორფოლოგიური და გენეტიკური დისტანციები არ

ავლენენ ჩრდილოკავკასიურ ჯგუფთან მიმართებაში უფრო ახლო კავშირს. ჩრდილოკავკასიულებთან ახლო კავშირებს ხშირად ქართული ჯგუფები (აჭარლები, სამტრედიის იმერლები) ავლენენ. ეს ფაქტი ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ იგი ქართველებისა და ჩრდილოკავკასიულების შერევის შედეგადაა მიღებული. როგორც იყო აღნიშნული, საერთო ფენა არსებობდა ეთნიკური ჯგუფების ჩამოყალიბებამდე.

იზოანტიგენების საფუძველზე გამოთვლილია მსგავსების კოეფიციენტები და გენეტიკური დისტანციები (თავი V, ცხრ.№5). აფხაზების პოპულაციებიდან მეტად თავისებური გუდაუთის მოსახლეობაა, რომელიც უფრო დაბალ დონეზე და მხოლოდ ორ პოპულაციასთან ახდენს მსგავსებას. მსგავსების კოეფიციენტი ოზურგეთის გურულებთან (0,9948) და საჩხერის იმერლებთან (0,9917) უფრო მაღალია, ვიდრე ოჩამჩირისა (0,9644) და გაგრის (0,9773) აფხაზებთან. თავის მხრივ, გაგრის მოსახლეობას უფრო ახლო მსგავსება აკავშირებს ვანისა (0,9954) და სამტრედიის (0,9938) იმერლებთან, ვიდრე ოჩამჩირის აფხაზებთან (0,9937), გაგრელების მსგავსება ჭიათურისა და თერჯოლის იმერლებთან (0,9934), კოშეხაბალის ადიღებთან (0,9934), ხაბეზის ჩერქეზებთან (0,9933), გალის მეგრელებთან (0,9931) და ლანჩხუთის გურულებთან (0,9931), ზუგდიდის მეგრელებთან (0,9928), ჩოხატაურის გურულებთან (0,9927), ბათუმის აჭარლებთან (0,9923) და ონის რაჭველებთან (0,9912). თანდათანობით ოჩამჩირის მოსახლეობა იზოანტიგენების მიხედვით უფრო მეტ დასავლეთ კავკასიის ჯგუფთან და უფრო მაღალი დონიდან ავლენს მსგავსებას. უახლოეს ჯგუფთა წრეში მოიაზრებიან ბათუმის აჭარლები (0,9969), სამტრედიის იმერლები (0,9969), კოშეხაბალის ადიღები (0,9969), ბაღდათის იმერლები (0,9960), ზესტაფონის იმერლები (0,9958), ბათუმის ლაზები (0,9954), ქობულეთის ს.კვირიკეს აჭარლები (0,9949), გაგრის აფხაზები (0,9937), ლანჩხუთის გურულები (0,9930), ხაბეზის ჩერქეზები (0,9927), ქობულეთის ს. ხუცუბანის აჭარლები (0,9926), ვანისა და ჭიათურის იმერლები (0,9921), მთის რაჭველები (0,9903). აღსანიშნავია, რომ 0,9900 და უფრო მაღალ დონეზე გუდაუთის მოსახლეობა არ ავლენს საერთო ელემენტებს სისხლის ჯგუფების (ABO, Rh, MN, P) მიხედვით, როდესაც ოჩამჩირის მოსახლეობა ავლენს საერთო ელემენტებს კოშეხაბალის ადიღებთან (0,9962) და ხაბეზის ჩერქეზებთან (0,9927), ხოლო გაგრის მოსახლეობა იგივე ჯგუფებთან 0,9934 და 0,9933 დონეზე, შესაბამისად. ამ ფაქტს აქვს გარკვეული მნიშნელობა. რა თქმა უნდა აფხაზებისათვის უახლოესია ქართველების სხვადასხვა ტერიტორიული ჯგუფები, ამავე დროს გარკვეულ დონეზე ადიღე-ჩერქეზული ჯგუფებიც ხვდებიან უახლოესთა შორის. ადიღე-ჩერქეზების ურთიერთ და ქართველების ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან მსგავსების გარკვევამ, აღმოაჩინა, რომ კოშეხაბალის ადიღებს ყველაზე მაღალი

მსგავსება აკავშირებს ოჩამჩირის აფხაზებთან და ბათუმის აჭარლებთან (0, 9961), შემდეგ მათი მსგავსების კოეფიციენტები სხვა ჯგუფებთან თანდათანობით მცირდება. კოეფიციენტები საკმაოდ მაღალია სამტრედიის იმერლებთან (0,9951), ქობულეთის რაიონის ს. კვირიკეს აჭარლებთან (0,9946), ზესტაფონის იმერლებთან (0,9942), ქობულეთის აჭარლებთან (0,9937), ზუგდიდის მეგრელებთან (0,9936), გაგრის აფხაზებთან (0,9934), ჩოხატაურის გურულებთან (0,9934), ქობულეთის (ს. ხუცუბანის) აჭარლებთან (0,9933), ბათუმის ლაზებთან (0,9905), ბაღდათის იმერლებთან (0,9904) და გალის მეგრელებთან (0,9902); ბევრად მეტია ვიდრე ჩრდილო კავკასიელ ჯგუფებთან: ადიღე-ხაბალის ჩერქეზებთან – 0,9791; ხაბეზის ჩერქეზებთან – 0,9899; უჩკეკენის ყარაჩაელებთან – 0,9754 და 0,9866 – ყარაჩაევსკის ყარაჩაელებთან. ხაბეზის ჩერქეზებისათვის უახლოესთა წრე უფრო მცირება და თანაც უფრო დაბალი დონიდან იწყება მათი მსგავსება. ხაბეზის ჩერქეზებისათვის ამ ჯგუფთა წრეს ქმნიან: ბათუმის აჭარლები (0,9938), გაგრის აფხაზები (0,9923), ადიღე-ხაბალის ჩერქეზები (0,9921), ყარაჩაევსკის ყარაჩაელები (0,9909), ბაღდათის იმერლები (0,9905), უჩკეკენის ყარაჩაელები (0,9903). აღსანიშნავია, რომ ადიღე-ხაბალის ჩერქეზებს და უჩკეკენის ყარაჩაელებს 0,99 დონეზე და მეტი არ აკავშირებთ მსგავსება არც ერთ ქართველურ ჯგუფთან, ისევე როგორც კოშეხაბალის ადიღებს ამავე დონეზე ჩერქეზებთან და ყარაჩაელებთან. ადიღე-ხაბალის ჩერქეზები ავლენენ მსგავსებას ხაბეზის ჩერქეზებთან (0,9921), უჩკეკენის ყარაჩაელებთან (0,9900) და ყარაჩაევსკის ყარაჩაელებთან (0,9909). გამოყოფილი ჯგუფები აფხაზებთან იყვნენ დაკავშირებული მსგავსების კოეფიციენტი 0,99 და მეტ დონეზე. ყველაზე პოლიმორფული აღმოჩნდნენ ოჩამჩირის აფხაზები (16), სამტრედიის იმერლები (15), ბათუმის აჭარლები (14), კოშეხაბალის ადიღები (14), ქობულეთის აჭარლები (12), ზესტაფონის იმერლები (11) და ჭიათურის იმერლები (11), გაგრის აფხაზები (11), ლანჩხუთის (10) გურულები და ქობულეთის ს. კვირიკეს აჭარლები (10), რომლებსაც 10-16 პოპულაციასთან აკავშირებთ 0,99 და უფრო მაღალ დონეზე მსგავსება. ათზე ნაკლებ ჯგუფებთან საერთო ელემენტები აკავშირებთ ბაღდათის იმერლებს (9), ბათუმის ლაზებს (9), ქობულეთის ს. ხუცუბანის აჭარლებს (9), ხაბეზის ჩერქეზებს (8), ჩოხატაურის გურულებს (7), ვანის იმერლებს (6), ზუგდიდის მეგრელებს (6), კოშეხაბალის ადიღებს (6), ოზურგეთის გურულებს (5), ონის რაჭველებს (4), მთის რაჭველებს (3). ჩვენი აზრით, ჩამოთვლილ 22 დასავლეთ კავკასიის ჯგუფში უფრო მეტად ვლინდება ის ძველი სუბსტრატი, რომელიც საერთოა აქ მცხოვრები მოსახლეობისათვის. ყველაზე მეტად შემორჩენილია სამტრედიის იმერლებში, ბათუმის აჭარლებში და კოშეხაბალის ადიღებში, ოჩამჩირის აფხაზებში. მიუხედავად სისხლის ჯგუფების სელექტიურობისა, რაც ამ თავის დასაწყისში იყო აღნიშნული, უამთა და

სხვადასხვა ფაქტორთა ზემოქმედებისა და ცვალებადობის მიუხედავად, მოსახლეობაში დარჩა ის საერთო, რაც აქ განსახლებულ ტომებს ახასიათებდათ. ჩვენი აზრით ამასვე ხელს უწყობს გეოგრაფიული თუ ეკოლოგიური გარემო მათი თანამედროვე განსახლებისა. ყოველივე ზემოთ აღნიშნული კომპონენტები და კლასტერული ანალიზით დასტურდება (თავი V, ნახ.№ 5, 6, 7).

მიღებული შედეგები ზოგიერთი ჩვენი ოპონენტისათვის მიუღებელი იქნება, რადგან, მათი აზრით, თანამედროვე აფხაზებს (აფხაზებს) არაფერი საერთო არ ააქვთ ძველ აფხაზებთან. გამოკვლევაში ჩართული ინდივიდები, როგორც იყო აღნიშნული ქართულ და ჩრდილოკავკასიურ გვარებს ატარებენ.

თანამედროვე ანთროპოლოგიურ კვლევებში უფრო ხშირად მიმართავენ გვარების გავრცელების არეალის ანალიზს, რადგან დადგენილია გარკვეული პარალელები პოპულაციების ისტორიულ და გენეტიკურ მსგავსებას შორის (Бужилова, 1999; Балановская и др., 2003). როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ეთნიკური ჯგუფების ჩამოყალიბების რეკონსტრუქციისას იყენებენ მრავალ წყაროს: არქეოლოგიურს, ანთროპოლოგიურს, ეთნოგრაფიულს, ლინგვისტურს, ისტორიულს. კიდევ ერთ-ერთ ასეთ წყაროდ გვევლინებიან თანამედროვე გვარები, როგორც შესაძლო ინდიკატორები იმ სპეციფიკური ანთროპოლოგიური ნიშნებისა, რომელის მატარებელი არის ესა თუ ის ეთნოსი. თუ გვარს განვიხილავთ, ერთ-ერთი სელექტიურად ნეიტრალური ლოკუსის ალელად, მაშინ გვარების სიხშირე პოპულაციებში შეიძლება პირობითად გაფუთანაბროთ გენეტიკური მარკერების განაწილებას (Рычков и др. 1976; Nei et. al 1983). ამავე დროს გვარების ინფორმაციული დირებულება შესაძლოა იყოს კოდომინანტურ გენეტიკურ სისტემაზე მეტი (Morton, 1971; Steuenson et. al, 1983). ამიტომ პოპულაციებს შორის გამოთვლილი გენეტიკური დისტანციები გვარების განაწილების გამოყენებით (Hedrick, 1971) და გენეტიკური მარკერების (Nei, 1972) მიხედვით თანაბარი უნდა იყოს.

წინამდებარე ნაშრომის პირველ თაგმი მოყვანილია აფხაზებში გავრცელებული გვარების არასრული 405 ქართული და 123 აფხაზური წარმოშობის სია. აფხაზი მეცნიერები თვლიან, რომ დღესდღეობით აფხაზეთში გავრცელებულია 600 მეტი აფხაზური გვარი (Аргун и др., 1987). სხვა ნაშრომებში მოყვანილი გვარების რაოდენობა 500 არ აღემატება (Мибчуани, 1994; Гамахария, Гогия, 1997). თ. მიბჩუანის აზრით, თანამედროვე აფხაზური გვარები შესაძლოა სამ ჯგუფად დაგყოთ. აქედან ქართული წარმომავლობის 80%-ია, ჩრდილოკავკასიური წარმომავლობის 12-13%, ხოლო დანარჩენი თურქული, სპარსული, რუსული და სხვა. ჩვენს მიერ გ. გასვიანისა (იხ. აქვე თავი I) და თ. მიბჩუანის (1994) მიერ მოტანილი აფხაზური გვარების

სიის შედარებამ გვიჩვენა, რომ ძირითადად გვარების სპეციალისტი იგივეა, 150-მდე გვარით მეტი მოყვანილია გ. გასვიანის, ხოლო 60-მდე გვარი თ. მიბრუნის სიიდან არ შეგვხვდა გ. გასვიანის გვარების სიაში. ორივე სიის შეჯერებისას 600-მდე გვარი (588) ვლინდება და გვარების უმეტესობა ქართულია. როგორც ჯ. გამახარია და ბ. გოგია აღნიშნავენ, ეს ფაქტი აფხაზებისა და ქართველების თანაცხოვრების შედეგია. XVII-XVIII სს. ქართული გვარების ნაწილი გააფხაზდა, ზოგიერთი საერთო გახდა ორივესათვის, უმეტესობა კი შენარჩუნდა როგორც ქართული (Гамахария, გოგია, 1997, c.612).

ზოგადად, გვარები ხშირად იცვლებიან, იდებენ სხვა ფორმას, ხდება ბგერების ჩანაცვლება. ამიტომ მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ ცალკეული აფხაზური გვარის წარმოშობის ისტორია. ზოგიერთი გვარი ეთნიკურ მანიშნებლად განიხილება (აგრძა-აფხაზურად მეგრელს ნიშნავს), ზოგ შემთხვევაში გვარებს შორის ძალზედ მცირე განსხვავებები მიგვანიშნებს, რომ ისინი ერთი გვარიდან არიან წარმოქმნილი. მაგალითად, გულუა-გულია, ჯვანია-უვანია, არისთავა-ერისთავი, ჩაჩბა-ჩიჩბა და ა.შ. არსებობს მოსაზრება, რომ აფხაზური თავად-აზნაურული გვარები, როგორც წესი, წარმოქმნებიან შესატყვისი აფხაზური გვარებიდან: მარშანია-ამარშანი, ინალიშვილი-ინალ-იფა, ანჩაბაძე-აჩბა, ძიაპშიშვილი-ძიაპშ-იპა, მარლანია-მაანი (Анчабадзе, 1959, c.194).

ჩვენი აზრით, აფხაზთა გვარების რაოდენობა მათი ეთნიკური ისტორიისა მანძილზე განსხვავებული უნდა ყოფილიყო. რა თქმა უნდა, ზოგიერთი გვარი შესაძლოა დაიკარგა (ჯერ შემცირდა, მერე გაქრა) ან სხვა ფორმა მიიღო. მეორე შემთხვევაში სახეცვლილი გვარის გენები არ გაქრა, ისინი მონაწილეობენ პოპულაციის გენოფონდის აღწარმოებაში შესაძლო ორი სხვადასხვა გვარით. ამით გვარების რეალური რიცხვი არ შეცვლილა და ამდენად გენთა პოლიმორფიზმი არ იზრდება. შესაძლოა, აფხაზების შიდა პოპულაციური ერთგვაროვნება ანთროპოლოგიური ნიშნების მიხედვით სწორედ გვარების შეზღუდული რაოდენობითაა განპირობებული.

გვარების რაოდენობის ცვალებადობა დროში იძლევა მსჯელობის საშუალებას პოპულაციებში გენეტიკური შემადგენლობის შეცვლის თაობაზე, რომელიც შესაძლოა გამოწვეულია გენთა დრეიფით და მიგრაციული პროცესების ერთობლივი მოქმედებით. ზოგადად გვარების დინამიკის (ყოველ შემთხვევაში XVI საუკუნიდან მაინც) ანალიზი კონკრეტულ ტერიტორიაზე პერსპექტიული და შემდგომი კვლევების გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს, ხოლო დღევანდელი ჩვენი ამოცანაა, განვიხილოთ არსებული გვარების ფონზე ანთროპოლოგიური სისტემით მიღებული შედეგები.

აფხაზების შესწავლისას ყურადღება დაეთმო მათ ქორწინებით სისტემას, როგორც დღეგრძელობის ფენომენის ერთ-ერთ ფაქტორს. ადმონიდა, რომ ნათესაური გაერთიანებები აფხაზებისათვის დდესაც ძალზედ მნიშვნელოვანია, დდემდე უმთავრესია აჟილა (ოჯახი, წარმომავლობა) და აბიპარა (თაობა, პირდაპირი გაგებით ერთი მამის შვილები). ქორწინებისას აფხაზები მკაცრად იცავენ ეკზოგამიას, რომელიც ძირითადად მოიცავს მამის გვარს. ქორწინებები აკრძალული იყო დედის, ბებიისა და დიდი ბებიის გვარის წარმომადგენელ ქალიშვილზე. გარდა ამისა, არის ქორწინებების შეზღუდვა ცალკეულ გვარებს შორის. სმირი და სიმსის, ლეიბა და ადლეიბას შორის, რადგან ისინი ითვლებოდნენ და-მმად (Аргун и др., 1987, с.69). ავტორების აზრით, ზოგიერთ გვარებს წარმომავლობის საერთო ფესვები აკავშირებთ, მხოლოდ ხანგრძლივი გათიშვის შემდეგ წარმოიქმნა ორი სხვადასხვა გვარი. გარდა ამისა, ზოგიერთ გვარს შორის ქორწინება შეუძლებელი იყო დაძმობილობის გამო (მაგ. შამბა-ოტიორბა, ცვიუბა-ახუბა). ასევე არ ითვლებოდა მიზანშეწონილად ქორწინებები ერთ სოფელში მცხობრებთ შორის.

გვარებს შორის ქორწინებები საინტერესოა მრავალმხრივ. უმთავრესია ქორწინებათა სისტემამ თავიდან აიცილოს ინბრიდინგი (ახლონათესაური ქორწინება) პოპულაციაში. მითუმეტეს, როდესაც საქმე ეხება მცირერიცხოვან ეთნოსებს. როგორც იყო აღნიშნული, თანამედროვე აფხაზებში გავრცელებულია 600-ზე მეტი გვარი (Аргун и др., 1987, с.71), რომელიც მოიცავს 85 000 ადამიანს. აღსანიშნავია, რომ ამ გვარებს შორის არის მნიშვნელოვანი განსხვავება რიცხოვნობის მიხედვით. დიდი გვარი რამდენიმეა და ისინი აერთიანებენ 130-400-მდე ოჯახს. ასეთებია: ავიძბა, აგრბა, აჯინჯალი, ადლეიბა, არდუნი, არძინბა, ბარციცი, ჯოპუა, კვიშინია, ფაჩულია, სმირი, ტარბა, წვიუბა, შამბა. თუ რამდენიმე გვარს აქვს უპირატესობა დატოვოს შთამომავლები, როდესაც ზოგიერთს უჭირს საერთოდ დაქორწინება. ხომ არ ნიშნავს ეს ფარულ ინბრიდინგის არსებობას აფხაზებში? შესაძლოა ეს საკითხი არ არის ბოლომდე შესწავლილი, რადგან მონაცემები შერეული ქორწინებების შესახებ არ ქვეყნდებოდა გარკვეული მოსაზრებების გამო. გარდა ამისა, აფხაზი მკვლევარები გავრცელებული გვარების სრულ სიას არ აქვეყნებენ. მოგვყავს ჩამონათვალი იმ გვარების, რომლებმაც მიიღეს მონაწილეობა ჩვენს გამოკვლევებში და რომელთა გენეტიკური, თუ მორფოლოგიური თავისებურებანი დაედო საფუძვლად ამ ნაშრომს. კრანიოლოგიური, სომატოლოგიური და სისხლის ზოგიერთი იზოანტიგენების საფუძველზე იყო განხილული თანამედროვე აფხაზების ანთროპოლოგიური ტიპი დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობის ფონზე, რამაც ცალსახად გამოავლინა მათი უახლესი კავშირები ქართველებთან. ჩვენთვის შედეგი მოულოდნელი არ

იყო, ხოლო მიზეზის გამოსარკვევად, პირველ რიგში, მასალის დეტალურ ანალიზს მივმართეთ.

წინამდებარე გამოკვლევის სომატოლოგიურ ნაწილში, რომელიც სამივე პოპულაციაში შესწავლილთა 302 ინდივიდს მოიცავდა, გავრცელებულია 142 გვარი. აქედან ოჩამჩირე-გუდაუთის მოსახლეობაში საერთოა სამი გვარი: აშუბა, ზუბა, შარმათი; გუდაუთა-გაგრის მოსახლეობასთვის საერთო გვარებია: ბენია, დბარი, ხევია, ხოლო ოჩამჩირე-გაგრის მოსახლეობისათვის - არცერთი. აფხაზების ცალკეულ პოპულაციებში შესწავლილი მოსახლეობის გვარების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ძირითადად ყოველ მათგანში ვლინდება გვარების ბირთვი, რომელიც კომპაქტურადაა განსახლებული. თუმცა აფხაზური გვარების 80%, რომლებიც ქართულ გვარებად განიხილება, ფართოდაა გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში და მათი ქართული წარმომავლობა ეჭვის გარეშეა.

გამოკვლევაში ჩართული აფხაზების გვარები

ოჩამჩირე – სომატოლოგია: აბუბება-4, აგრბა, აგუმავა, აირამბა, ამიჩბა -7, ამიჯბა, ამდებიბა, აძინბა-3, არშბა, აშუბა-8, აჩბა, ბარგანჯია, ბასარია-3, ბაღაფში-3, ბებია-3, ბზერკალი, გამგია, გვარანბია, გოჯუა, გოლანბია, დარსალია, ესებუა, ვოუბა, ზუბება-2, კაკალია-3, კასლანდია-2, კეკელია, ქეცბა-2, ყოლბაია, კორსაია, კოდონია-5, კუტალანდია, ლაგვილავა, ლაკაშია, ლადებია, ლასურია, ლაცუშბა, მარშანია, მიქაია-2, მიქავა, ოსია, საქანია, ტვიქბა, შარმათი, შელია, შლარბა, ჩაჩავა-2, ჩეგია-2, ჭეკადუა, ჭოლოკია, ჩუხუა, წვინარია-2, ჯინჯოლია-2.

დერმატოგლიფიქა: აბრანძია, აგრბა, აქბა, ამიჩბა, არლუნი არლუნი, არჩეპია, ასლაძია, აფხაზავა, აშბა, არშბა, ბაბბა, ბგაიტე, ბებია, ბჟანია, ბჟლავა, გაბედავა, გამისონია, გოგია, გოგოხია, გონანძია, დელბა, ვარდანია, ზუხუბა, ივანბა, ქაგაზი-2, ქასპანძია, ქაცბა, ქვარაცხელია, ქვარჩია (ყვარჩია?), კვიცინია, კენტაბა-2, კირკინაძე, კოდონია-3, კუჩუბერია, ყოლბაია, ლადარია, ლოგუა-2, მანია, მიქავა, მექვაბია, ოსია, პშელია, სანლულია, საკანია, სანჩულია, სანძავა-2, საქანია, ტაბარუა, ტაპაშ, ტაბალუა, ტარბა, ტორდუა, ფალავანიძე, ფაჩულია, ფირცხალავა, ფერიზბა, ქიშმარია, შანავა, შონია, ჩაჩავა, ჩერქეზია, ჩიკორია, ცირბა, ცვიმბა, ძველია, წულაია, ჭავჭავაძე, ჭექია.

გუდაუთა – სომატოლოგია: ავიზბა, ავიცბა, აერჯბა, ანქვაბი, არსალია, აპბა, არძინბა, ახბა-3, ბაგბა, ბაზბა, ბენია, ბუტბა, გაბნია, ვიცბა, გუმბა-3, გერძმავა, გენბა, დაურობი, დბარი-2, დვამბა, ზუბება, იტარბა, კაბბა, კაპბა, კონჯარია, კირკინია კირკინია, კვარჭელია, კოვე, ლადარია-2, მუშბა-2, ოტირბა-2, პაპბა, საღარია-2, სერგუში, სმირი, ტარკილი-3, ყვარელია, შამბა-3, ჩამაგუა-5, ჩიჩბა-3, ცარგუში-3, ციხჩა, ძკუია, წკუია, ხაკბა-3, ხალვაში, ხალია, ხევია, ხურანოკი, ჭანტურია, ჯენია-7.

დერმატოგლიფიკა: აბაშიძე, აბგაჯავა-4, აგუმავა, ადშბა, ავიძბა, ანქვაბი, არგუჯი, აჯბა-5, ბაგბა, ბაზბა-2, გინანში, გუბლია, გულარია-3, გუნბა, დვებია, ვოუბა, კაიმარი, კანში, კანშიანი, კვარაცხელია-2, კვარჩია, კირკინაძე-2, კოვე, ყოლბაია, ლადარია, მუშბა-2, ორჩუკუბა, ოტირბა, სულიკაძე, ფაცია, შამბა-2, ჩამაგუა-4, ჩიჩბა, ჩეებულია-2, ციბა, ცუშბა, ხაგბა-8, ხაკბა, ხალია, ჯინჯოლია.

გაგრა – სომატოლოგია: ალუპებდბა, ტიბა, ატირბა, შხარავა, ბარშიცი, გამბა, ბენია-2, ბიგვავა, ბიჩბა, გაბლია, გუტარბა, გიცბა, გაბლია, დბარი-3, ვიზბა, ვიცბა, კანტანი, კანჯარია-3, კუპალბა, კუტარბა-2, კუტია, კიტია, კოკოსკირია, მარკოლია, პაპბა, პენია, ტარბა, ფსარდია, ჯაჯაია, ქიცბა, შარმათავა-2, შარტავა, ძაძმა, ხაგუში, ხუცია, ხიშბა, ჯანჯლავა.

დერმატოგლიფიკა: აბლაჟავა, აგრბა, არისთავა, არლანი, ახელედიანი, ბაღათე-ლია, ბარციცი, ბგანბა, ბენია, ბეია, გაბლია, გიზარდავა, გეზერდავა, გრივაპშ, გუბაზ, დვირენჯიპა, დემერჯიპა, ვოზბა-2, ზვამბაია, იპაპხა, კაიტანი, კეტია-2, კოკოსკერია-4, კუტარბა, მუკბა-2, პაპხა-2, საღარია, სერგეგია, სიჭინავა-3, ტარბა, უკუა, ფსარია, ქირია, შამბა, ჩაჩავა, ციმცბა-2, ციპცბა, ძუაპშიპა, წკუია, ჭითანავა, ჭყონია, ხაგუში, ხაშიგი, ხეცია, ხიშბა-4, ჯდანჯლია.

ჩვენი ნაშრომის სომატოლოგიურ და დერმატოგლიფიკურ ნაწილში აფხაზების სამივე პოპულაცია წარმოდგენილია 277 გვარით, რაც მოიცავს თანამედროვე აფხაზებში გავრცელებული გვარების 46,2%-ს. ოჩამჩირის აფხაზებში სომატოლოგიური სისტემით შესწავლილთა გვარების 62,3% და დერმატოგლიფიკური სისტემით შესწავლილთა გვარების 72,5% ქართულია. გუდაუთის პოპულაციაში ორი სისტემის მიხედვით შესწავლილთა გვარების 39,2% და 43,2% ქართულია, ხოლო გაგრის აფხაზებში შესწავლილთა შორის 50,0%-ს და 57,8%-ს ქართული გვარები აქვთ.

გ. ჯანბერიძემ ტაქსონომიურად მეტად მაღალი ნიშნების მიხედვით (სხეულის სიმაღლე, შუბლის უმცირესი სიგანე, ყვრიმალთაშორის დიამეტრი, სახის მორფოლოგიური სიმაღლე, ცხვირის სიგანე, თავის მაჩვენებელი, შუბლი-ქვედა ყბის მაჩვენებელი, თვალის ზემო ნაოჭი, თვალების მუქი ფერის %, სახის პროფილი, ცხვირის განივი პროფილი, ცხვირის ძვლოვანი ნაწილის პროფილი, ცხვირის ხრტილოვანი ნაწილის პროფილი, ცხირის გამოდრეკილი ფორმების %, ზემო ტუჩის პროფილი) შეისწავლა აფხაზები აფხაზური და ქართული გვარებით და შეადარა ერთმანეთს. განსხვავება ამ ორ ჯგუფს შორის არ აღინიშნება. როგორც ავტორი წერს, "ამით ამოწურულია ყველა მეორე და საშუალება ქართველებსა (მეგრელებსა) და აფხაზებს შორის არსებული განსხვავებული ელემენტის აღმოჩენისათვის" (ჯანბერიძე, 1960, გვ21). ქართულგვარებიანი აფხაზების უმეტესობა მართლაც მეგრული გვარებითაა წარმოდგენილი. მიუხედავად ამისა, ანთროპოგენეტიკური ანალიზით

სპეციალური მსგავსება მეგრელებთან არ ვლინდება. აფხაზების უახლოესთა წრე ზოგადქართულია. ორივე ტიპის გვარის მქონე აფხაზები მიუხედავად გვართა სხვადასხვაობისა, დაკავშირებული არიან ქართულ სამყაროსთან.

ამ ფაქტის ახსნა, ისევე როგორც აფხაზებისა და ადიღე-ჩერქეზების ქართველურ ჯგუფთან მაღალი დონის მსგავსება სამი განსხვავებული ნიშანთა სისტემის მიხედვით, ძველი სუბსტრატის არსებობით არის შესაძლებელი. როგორც წესი, ეთნიკურ ჯგუფებში შემადგენელი ნიშნების რასობრივი თავისებურებანი დიდხანს ინახავენ ერთობისა და მსგავსების იმ ფორმებს, რომლებიც წინ უსწრებდნენ მათ ჩამოყალიბებას. მითუმეტეს, ტერიტორიულად დაახლოებული ადგილობრივი ჯგუფების ურთიერთობის შედეგად წარმოქმნილი ეთნიკური ერთობლიობა ანთროპოლოგიურად რჩება ამ ტერიტორიისათვის დამახასიათებელი ცვალებადობის ფარგლებში (Бунак, 1974).

მონოგრაფიაში მოტანილი ანთროპოლოგიური მონაცემები ცალსახად წყვეტენ აფხაზთა წარმომავლობის საკითხს. აფხაზების ანთროპოლოგიური იერი მთლიანად ქართველების სხვადასხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფების მსგავსია. მაშასადამე, აფხაზების წარმომავლობა მჭიდრო კავშირშია არა ერთ კონკრეტულ ქართველურ ჯგუფთან, არამედ მათი მორფოლოგიური მსგავსება სხვადასხვა დოზით დასავლეთ საქართველოს ქართველურ ჯგუფებთან ვლინდება.

რომ არ არსებობდეს ისტორიული წყაროები, ტოპონიმები, ეთნონიმები, ხუროთმოძღვრების ძეგლები ქართული წარწერებით, მნიშვნელოვანია ის ფაქტორი, რომ სხვადასხვა მორფოლოგიურ ნიშანთა სისტემით მიღებული თანხვედრი შედეგებით, აფხაზების უახლოესი უახლოესთა შორის კავშირი ქართველურ ჯგუფებთან ვლინდება. სომატოლოგიური ნიშნების ანალიზი გვარების მიხედვით ადასტურებს, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე განსახლებული უძველესი ტომების ეთნიკური ვინაობა ქართული იყო. მორფოლოგიურად ამას დერმატოგლიფიკური სისტემები ადასტურებენ (რადგან მიჩნეულია, რომ ისინი უფრო კარგად ავლენენ ძველ კავშირებს, არ ახასიათებთ ქორწინებითი უპირატესობა და ა.შ.). ჩვენ არ შევდივართ კამათში აბაზგებისა და აბშილების ეთნიკურ ვინაობასთან დაკავშირებით, მაგრამ ეს ტომები, რომ ყოფილიყვნენ ანთროპოლოგიურად განსხვავებულნი, მაშინ ეს აუცილებლად აისახებოდა აფხაზების მორფოლოგიურ იერში. ნებისმიერი ეთნოსის ანთროპოლოგიური ტიპი ყალიბდება სხვადასხვა ელემენტების შერწყმით. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველოს უძველესი მოსახლეობა მორფოლოგიურად არ განსხვავდებოდა.

Resume

An ethnos is a very complicated and multifarious phenomenon, which forms during long historical process. The ethnos arises, develops and some time disappears, that's way it is difficult to accept the consideration that any kind of ethnos reach to today has primary face. The change undergoes not only its basic characteristics, like a language, culture, though, every element of an ethnos has its own origin and the way of development there are not causal links between them and so their absolute similarity is impossible.

The studies of ethnogenesis does not include only the investigation of the development of ethnic processes in ethnic groups, but also, in the first place, revealing the source of the substratum of all the ethnic components, that are related to the first processes and ancient events.

The comprehensive investigation of all the available anthropological materials gives possibility to describe whole history of ethnic groups that are printed on the bones. The morphological structures of anthropological materials maintain mixture of the ancient and modern heritable characteristics that have been lost by historical, ethnological and linguistic sources. At the same time, very often, the relation between the culture and linguistics doesn't corresponds with their origin and common Genome, because language and culture can spread without their haulers, but anthropological tape is always accompanied by a language and culture.

Abkhazians are the most explored group in anthropological point of view within in Caucasus populations. There are studies in their somatology (Bunak, 1946; Djanberidze, 1956; 1963; Abdushelishvili, 1964; Voronov et. al, 1987; Kvicinia, 2007; Bitadze, 2007; Bitadze et. al, 2008), craniology (Bogdanov, 1879; Abdushelishvili, 1955; 1964; Aleksejev, 1974), blood genetic markers (Voronov, 1985; Robert E. Ferrell et. al, 1985; Voronov and et. al, 1987), dermatoglyphics (Ladaria, 1975, Heet, 1980; Heet, Aslanishvili, 1986), odontology (Kochiev, 1971; Kashibadze, 1988; 2006, Aksjanova, 1987), physical status (Kvicinia, 1982; Miklashevskaya et. al, 1982; Miklashevskaya, 1987), although, the belonging the Abkhazians to any anthropological tape is in question.

The subject of Abkhazian ethnogenesis is important for many reasons. Abkhazians talk Abkhazian-Adigian language of Iberian-Caucasian languages and the coexistence; close cultural, political and economic relations connected them with Georgia and Georgians. There are only a few works about Abkhazian ethnogenesis based on anthropological studies. According to G. Djanberidze (1963) anthropological data show, that Abkhazians were connected with Georgian group more, than with the Adigians and considered Abkhazians as one of the Georgian groups moved to Adigian language (Djanberidze.G., 1963). According to Aleksejev "joining of Abkhazians to the family of Adiran language occurred, apparently, comparatively late and didn't have much influence on their ethnic history" (Aleksejev, 1974 p.194).

V. Bunak (1946) considers Abkhazian anthropological variation as a local variation of Caucasian population down from “Rioni” (RN) tape. Georgian anthropologists (Abdushelishvili, 1955; Abdushelishvili, 1964; Djanberidze, 1956; 1963) consider Abkhazians as the “Black sea” (BS) variation of “kolkhian” (KD) tape, though all of them have admitted that they have their specific characteristics.

According to Abdushelishvili (1955, 1964), the characteristics of KD are: narrow face, high frequency of blue eyes, fair hair, horizontal or upright tip of the nose, high nasal ridge, broad profile of the high nose, low nose height, thick lips and hairy breast, relatively high stature. Abkhazians are included in BS variation because of the combination of following signs, that differ from “Adigian” (AR) and KD tape: horizontal or a little elevated tip of nose, narrow eyes, a high percentage of upper eyelid, a low frequency of dark eyes and high frequency of blue eyes, the straight profile of tip of the nose, the nose bone profile is weak, head diameter in length-middle sized or moore, the head index is low, face length relatively narrower, scanty beard, fair hair. These two descriptions show clearly, that there are some similar signs between them, like a profile of nose, pigmentation of eyes and distribution of body hair. M. Abdushelishvili, (1964) after definition of KD tape, he divided it into two variations: BS and “Western Georgian” (WG). The WG variation shows relatively high head index, comparatively long face length, large width of eye, large breadth of nose, eminent nose cartilage profile comparing to KD tape. These differences lead to their alikeness to other different tapes. BS variation of KD tape is more similar to AD tape and WG variation of “Iberian” (IB) tape (Abdushelishi, 1964; p. 67). Generally, on a certain level, Caucasian population has common morphology. Later adaptation to different historical, genetic and ecological conditions caused the differentiation of the morphological tape. Notwithstanding these differences ‘caucasian population,’ the term given by A. Djavakhishvili (Djavakhishvili, 1923), and so called ‘lica kavkazskoy nacionalnosti’(people of Caucasian nationality)- exists. The authors of these terms mention all these groups without division and thus they note our unity.

V. Alekseev (1974) considered Adigians, Abazians, Abkhazians and Kabardians, as well as most Adjarians, into “Ponti” population groups. P. Kvicinia disagrees with it and thinks Abkhazians as a local anthropological variation of adigey tape of Balkano-Caucasian race (Kvicinia, 2007). In his opinion, development of abkhazian morphological variation occurred on the territory of today's respublika Abkhasia. He notes, that this conclusion is made on bases of comparison of the morphological and the paleoanthropological material. Though, on the very first page of this work, we read, that except modern Abkhazians, observed by many authors, ‘there hasn't been any series of heads explored anthropologically in Abkhasia so far.’(p.39). As for comparative analysis, there is no trace of it in this work and most part of it is identical to the work, published in 1987 (Voronov,1987). In order to contradict georgian anthroologists (Abdushelishvili, 1964, Djanberidze,

1063) he stated, that ‘this opinion (e.g. belonging both Abkhazians and Georgians to the same local variation of Kolkhian tape of preasian race) was shaken by later anthropological and genetic studyings’ (Alekseev, 1974; Heet, 1983; Voronov, 1974).

Here we should mention about (Voronov et al,1982) one more studying, where there is discussed genetic characteristics of abkhazians on bases of far more markers, than in our work (Voronov et al,1982). The aim of the work was to find out the genetic links in the populations with a high percentage of a long life-expectancy. The work defines homogeneity of the observed systems. ‘All these make us think, that abkhazians of Abjui and Bzipi are going to devide into subpopulation branches. No doubt, the abkhazian population of Abjui in Ochamchire region is highly homogeneitic.’ (Voronov et al, 1987; p.134). E. g. intropopulation homogeneity is noted definitely and west caucasian population is not discussed in the work. Comparison was done between Asian and European population in terms of concentration of particular systems of alels.

Abkhazians is included in “Pontii” tape on bases of 6 main dermatoglyphic patterns (Heet, 1983). I. Ladaria (1975, p.126), described Abkhazian dermatoglyphic patterns and conclude that “there isn’t much similarity between Abkhazian and Adiran populations”. He demonstrated that the dermatoglyphic patterns of observed groups vary a lot. Every Western Caucasian populations have its own characteristic comparative patterns. Abkhazians from Ochamchire region and those from Gagra are more distant to each other than three Abkhazian populations. Akhazians are closer to Adjarians and farther to Svanians. Voronov and coworkers (1982) discussed genetic characteristics of Abkhazians and defined homogeneity of observed systems. They divided Abkhazians from Abjui and Bzipi into subpopulation branches (Voronov et al, 1987).

The aim of our work is different, because we seek the place of Abkhazians in the Caucasian anthropological map with the help of wide dataset and modern statistic systems to we observe the range of changes between Abkhazian inter- and intrapopulations level. Taking into account historical sources, that confirm on the one hand existence of many tribes on the territory of modern Abkhazia and on the other hand immigration of Northern Caucasians population during last centuries, that are confirmed by presence of Northern Caucasian names among modern Abkhazians

Subpopulation analysis of craniological series of modern Abkhazians shows high variety of most traits. Abkhazians’ brachicephalia is more connected with middle sized length and small transversal diameters. According to the basic component analysis specific traits of Abkhazians are small facial base length, large cranial diameter, upper face breadth and middle sized diameter between cheek-bones. Abkhazians, as well as Georgians, is the group with the sharply profiled face. They are less polymorphic, than Adjarians. Componental, and discriminant analyses show, that Abkhazians and Adjarians are similar and have little different from Samegrelo population.

On the basis of studies various systems: somatology, dermatoglyphics, blood isoantigenes (ABO, Rhesus, MN,P Keel, Duffy) and craniology we consider Abkhazians as a polymorphic group, where there is difference between them, that doesn't go beyond the characteristic limits of the ethnic group (Bitadze, Jashashvili, Laliashvili, 2008). In spite of very different family names (Megruli, Lazuri and Adigi-Cherquesian) there is no differentiation inside the population. Historical sources confirm moving north Caucasians in Abkhazia (mostly in XV-XVII cc). Today it is seen in common family names and their native languages. During this period assimilation of populations has occurred so much, that there are no differences left between locals and newcomers. It is possible, that the cause of anthropological no differentiation is the fact, that all Caucasian aborigine population has common substratum, at least in 30 century BC (Abdushelishvili, 1964).

In order to find out genetic links between Abkhazians and the other 50 populations the morphological distances were studied and component analysis was used by all systems. We should note that morphological distances on bases of somatological traits are very low. Abkhazians (Ochamchire, Gudauta, Gagra) show very close morphological distances to Georgian ethnographic groups, as well as to the Northern Caucasians. The important fact is, that the distance to Georgian ethnographical groups twice less when that of Northern Caucasian groups. Component analysis of the same groups shows, that all the three Abkhazian populations with regard to the components, are always closer to Georgian ethnic groups, though with twice as more distances, than Georgian groups themselves (the present work, chapter III, figure 4-6).

Description of dermatologocal patterns also reveals more similarity between Abkhazians and Western Caucasian populations. This circle of similarity is quite large for following populations: Gurulians from Ozurgeti and Chkhorocku, Megrelians from Zugdidi, Imerelians from Bagdati, Svanians from Lentekhi, Adjarians Batumi and Khulo, Rachvelians from highland, and Lechkhumelians (chapter IV, chart 19, figure 2,3) Abkhazians show even more similarity with some Georgian groups, than within three Abkhazian groups themselves.

It is the first time the Western Caucasian populations have been observed on bases of dermatoglyphic quantitative and descriptive patterns. Now we have an opportunity to sum up the information and find out what system of patterns reflects more precisely the archaic links between populations. With the regard to quantitative signs, all three Abkhazian populations were united in one subcluster and by descriptive signs-in three. In the first case, Abkhazians together with Lazians, Magrelians from Zugdidi, Senaki, Gali, Svanians from below Bali, Adjarians from Batumi are united in the circle of closest populations. By physical traits Northern Caucasians found themselves with Georgian populations. Besides, Abkhazians from Ochamchire are united with Gurulians from Ozurgeti on the first level and then join Megrelis from Zugdidi, Imerelians from Zestaponi and Abazians; Gudauta populations is also with Svanians on the first level and then are united with

Cherkesians; The population from Gagra is close to the following Georgian populations: Khulo, Batumi, Gorjomi, Adjarians and Samtredia (chapter IV).

It is worth to remark, that the results of cluster and component analysis of descriptive traits are identical, as well as the genetic links between the groups, revealed by cluster and component analyses of quantitative patterns of genetic distances. We should note that examinations the same hand palm by two distinct systems are identical. It shows that on archaic level Western Caucasians are united. In spite of the fact, that there are family names with various origins in modern Abkhazians (chapter VI of this work). Abkhazians don't show closer links by morphological and genetic distances to north Caucasian groups. The close links are shown mostly in Georgian groups (Adjarians, Samtredians Imerelians). This fact shouldn't be understood as the result of mixing Georgians and North Caucasians. As it was stated above, there existed common population before the development of ethnic groups.

To reconstruct the development of ethnic groups scientists use many sources: archeological, anthropological, ethnographic, linguistic, and historical. Modern family names are one of those sources, as they may be indicators of those specific anthropological traits, that are carried by ethnic groups. In this work are given 405 Georgians and plus 123 Abkhazian family names that are spread among Abkhazians. Abkhazian scientists think that this list is not complete and there are more than 600 family names in modern Abkhazians (Argun *et al*, 1987). The number of presented family names in other study isn't more than 500 (Mibchuani, 1994; Gamakharia, Gogia, 1997). By T. Mibchuani, modern Abkhazian family names may be divided into three groups. Among them there are 80% of Georgian origins, 12-13% of north Caucasian origin and the rest have Turkish, Persian, Russian origins. The comparison of Abkhazian family names by G.Gasviani (Gasviani, 1998; Chapter I of the present work) and T. Mibchuani (1994) show that the range of family names are almost the same. There are as more as 150 names in G.Gasviani's list and there weren't about 60 names from T.Mibchuani's list in Gasviani's. Considering both lists there are really about 600 family names (588) and the majority of them is Georgian. As G. Gamakharia and B.Gogia confirm, this is the result of coexistence of Abkhazians and Georgians. In the XVII-XVIIIcc the part of Georgian family names became Abkhazians, some got common, most of them stay Georgian (Gamakharia, Gogia, 1997 p.612). In our opinion, the number of observed modern family names must have varied during Abkhazian ethnic history and development. Of course, there are many lost (or reduced and disappeared) or changed. On the other hand the genes of transformed family names didn't disappear and they still take part in forming of the Genome, possibly under different names. So, the real number of names hasn't changed and thus polymorphism of genes doesn't grow. It is possible, that limited number of family names is the cause of anthropological homogeneity inside of Abkhazian population. There are only a few big family names and they contain about 130-400

families. Such are: Avidzba, Agrba, Adjnjali, Adleiba, Arguni, Ardzinba, Barcici, Djopua, Kvicinia, Pachulia, Smiri, Tarba, Cvijba, Shamba. When only a few family names can afford to have children, whereas others can't, this may lead to inbreeding and to homogeneity inside population as a result, in spite of spreading various family names.

In the somatological and dermatoglyphic part of our work all three abkhasian populations are presented by 277 family names, that is 46,2% of all the modern abkhasian family names. 62,3% somatologically and 72,5% dermatoglyphically observed family names are georgian. 39,2% and 43,2% of observed family names in Gudauta population by two systems are georgian and 50,0% and 57,8% those of Gagra population.

Considering all the given factual anthropological material we can conclude that Abkhazian anthropological appearance is similar to various Georgian ethnic groups. It means that Abkhazians' origin is in close relation with Western Georgian groups to a different extent. Even if there weren't historical sources, toponyms, ethnonyms, architectural buildings with Georgian writings on them, two important issues on bases of the same results from different systems of morphological traits: the relation between the closest of Abkhazians and Georgian groups and spread family names can answer many questions. Archaic tribes, living on the territory of modern Abkhazia were ethnic Georgians. This is morphologically confirmed by dermatoglyphic systems. We don't argue about the ethnic belongings of Abazgians and Abshilians, but if these tribes had been great in number and different anthropologically, then it would have been reflected on morphological appearance of Abkhazians. Anthropological tape of any ethnos develops from many elements. So, the archaic Western Georgian population wasn't morphologically distinct.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბდუშელიშვილი მ. კავკასიის ანთროპოლოგია ფეოდალურ ხანაში. თბ. მეცნიერება, 1980. გვ.174.
2. აბდუშელიშვილი მ. კავკასიის ანთროპოლოგია ბრინჯაოს ხანაში. თბ. მეცნიერება, 1982.
3. აბდუშელიშვილი მ. მასალები კავკასიის ანთროპოლოგიისათვის. საქ. მეცნ.აკადემიის ექსპერიმენტ. მორფოლ.ინსტიტუტის შრომები, 1955, ტ.V, გვ. 327-392.
4. ასლანიშვილი გ. დასავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობის დერმა-ტოგლიფიკა. ისტორიულ - ეთნოგრაფიული შტუდიები, “მეცნიერება”, თბ., 1982. გვ.137-143.
5. ბატონიშვილი გ. აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, ქართლის ცხოვრება, IVთბ, 1973.
6. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. III, თბ., 1966, გვ. 278.
7. ბერძენიშვილი ნ. შენიშვნები აფხაზეთის ისტორიულ განვითარებაზე. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ., 1990, გვ. 614.
8. ბითაძე ლ., ციუმა ვ., ქარდავა ვ. სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ანთროპოლოგია. ანალები, 2000, № 1. გვ. 92-99.
9. ბითაძე ლ. კანის რელიეფის ცვალებადობა ქართველებში. ანალები, 2001, №1 გვ.72-81.
10. ბითაძე ლ. კავკასიონის ტიპის გენეზისი ანთროპოლოგიური მონაცემების მიხედვით. ავტორევ. ისტ. მეცნ. დოქ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2006, გვ. 100.
11. ბითაძე ლ. ანთროპოლოგიური მონაცემები აფხაზთა ეთნოგენეზისის საკითხისათვის. არკვევები საქართველოს ისტორიიდან. თბ., 2007, გვ., 173-177.
12. ბითაძე ლ., ლალიაშვილი შ., ჯაჭაშვილი თ. აფხაზების ანთროპო-გენეტიკური დახასიათება. ანალები, 2008, №2, გვ. 341-360.
13. გამახარია ჯ. აფხილ-აბაზგთა ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის. “ზანი”, თბ.,1998.
14. გამყრელიძე თ. ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან. საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია. თბ., 1993, გვ. 581-590.
15. გასვიანი გ. აფხაზეთი. ძველი და ახალი აფხაზები. თბ., 1998.
16. გასვიანი გ. ქართველი მეცნიერები ინგოროვას შეხედულებებზე აფხაზეთისა და აფხაზების შესახებ. თბ., 2003.
17. გასვიანი გ. მცნება სასჯულო. ანალები., 2005, №1.

18. გასვიანი გ., გასვიანი თ. აფხაზეთი საქართველოს ორგანული ნაწილია. თბ., 2008.
19. გვანცელაძე თ. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები. კრ. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი. თბ. 2007, გვ. 178-196.
20. გიგინეიშვილი ბ. ეთნონიმ პენიონის წარმომავლობისთვის. ქურნ. „მაცევე”, ისტ. სერია, 1975, №1.
21. ზუხბაია ს. აფხაზური ზეპირსიტყვიერება. თბ., 1988.
22. თოგოშვილი გ. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები. თბ., 1969, გვ. 77-78.
23. თოთაძე ა. საქართველოს დემოგრაფიული პორტფორტი. აფხაზეთის მოსახლეობა. თბ., 1993, გვ. 62.
24. თოთაძე ა. აფხაზეთის მოსახლეობა, ისტორია და თანამედროვეობა. თბ., 1995.
25. ითონიშვილი ვ. კავკასია და კავკასიელები. თბ. 2007, გვ. 22-23.
26. ინაძე მ. ანტიკური ხანის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპიროს მოსახლეობის საკითხისათვის. ქურნ., "მოამბე", 1960, №2
27. ინგოროვგა პ. გიორგი მერჩულე, მწერალი მეათე საუკუნისა. თბ., 1954.
28. კეჭელმაძე ნ. ფლავიუს არიანეს მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თბ., 1961.
29. ლალიაშვილი შ. დერმატოგლიფიკური რაოდენობრივი ნიშნების ცვალებადობა ქართლელებში. კლიო, 2001, №12, გვ., 142-147.
30. ლომთათიძე ქ. აფხაზური და აბაზური ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი. თბ. მეცნიერება, 1976.
31. ლომთათიძე ქ. აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი., თბ., 1977.
32. მგალობლიშვილი მ. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში., 1975, გვ.107.
33. მგალობლიშვილი მ. ჟაპ ფრანსუა გამბას მოგზაურობა ამიერკავკასიაში. ტ.1, თბ., 1987, გვ.112.
34. მელიქიშვილი გ. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხები. თბ., 1965.
35. მუსხელიშვილი დ. აფშილთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხისათვის. არტანუჯი, 2000, №10, გვ. 17-24.
36. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, აფხაზეთი. თბ. 2007
37. ქალდანი მ. მივსიანეთისა და მივსიანთა ტომის ვინაობის საკითხისათვის. ქურ. აფხაზეთის "მოამბე", 1996., № 2-3.
38. ქართული ლიტერატურის ისტორია. თბ., 1960, ტ. I, გვ. 568.

39. ყაუხებიშვილი თ. სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 125-126.
40. ყაუხებიშვილი ს. მისიმიანთა ტომი. თსუ შრომები, 1936, გვ. 277-280.
41. ყაუხებიშვილი ს. გეორგიკა ბიზანტიული მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., ტ. II, 1965., ტ. III, 1936.
42. ხორავა ბ. აფხაზთა მუჭაჯირობა. თბ., 2004, გვ. 72-74, 80-82.
43. ჯავახიშვილი ალ. კავკასიური მოდგმა. ციტირებულია თხზულებანი ტ.1, თბ., 1990, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ., 205.
44. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია. წიგნი I-II, თბ. 1913.
45. ჯავახიშვილი ივ. საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. თბ., 1950.
46. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი 12 ტომად., თბ. უნივ. გამოც., 1979-1998 წწ.
47. ჯანაშია ს. თუბალ-თაბალი, ტიბარენი. შრომების კრებული. III, თბ., 1959, გვ. 68.
48. ჯანაშია ს. ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტები საქართველოს ტოპონიმიკაში. შრ. III, თბ., 1959.
49. ჯანბერიძე გ. აფხაზების ანთროპოლოგიური ურთიერთობა ქართველურ და ჩრდილო-კავკასიურ ეთნიკურ ჯგუფებთან. ხელნაწერი ინახება ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტებს ანთროპოლოგიის განყოფილების ფონდში. ნაბეჭდი მანქანაზე. 1-25გვ.
50. Абдушелишвили М.Г. Антропология древнего и современного населения Грузии. Тб. Мецниереба, 1964
51. Абдулишвили М.Г.Рецензия на антропологическую часть книги Ш.Д. Инал-Ипа "Вопросы этно-культурной истории абхазов". Изд. Алашара, Сухуми, 1976 (цит. из кн. М.Г. Абдушелишвили, 2004, с.48.)
52. Абиндер Н. Трансверзальная уплощенность лицевого скелета. Труды Института этнографии АН СССР, Л,М.
53. Аксянова Г.А. Характеристика зубной системы (сроки прорезывания, расовые особенности, пораженность кариесом. В кн: Абхазское долгожительство, М.1987, с. 120-125.
54. Акты Кавказской археологической комиссии, VIII, Тифлис, 1881, с. 449-453.
55. Алексеев В. П. Происхождение народов Кавказа. Краниологическое исследование. М. Наука.1974.
56. Антонюк С.А. Дополнительные материалы по дерматоглифике западных белорусов. Воп. антропол., 1975, вып.49., с. 142-157.
57. Анчабадзе. З.В. Из истории средневековой Абхазии. Сух.,1959.
58. Анчабадзе. З.В. Очерк этнической истории Абхазского народа. Сух., 1976.
59. Аргун Ю., Павленко А, Спицина Н. Фамильно-родовая система и брачные ареалы. В кн. "Абхазское долгожительство", М. Наука, 1987, с. 67-80.

- 60.** Балановская Е.В., Соловьева Д.С., Балановский О.П. и др. Русские фамилии в населении четырех регионов: анализ массовых выборок. V Конгресс этнографов и антропологов России. М. 2003, с. 249-250.
- 61.** Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении. Сухуми, 1923.
- 62.** Гажба Х. С. Бзыбский диалект абхазского языка. Тб., 1964.
- 63.** Гажба О.Х., Лакоба С. История Абхазии. Сухуми, 2006.
- 64.** Бжания В.В. , Бжания Д.С. Новейшие археологические открытия в горных абхазских селах Ачмарда и Арасадзыхъ. Археология, этнология и фольклористика Кавказа. Махачкала, 2007, с.189-193.
- 65.** Бжания В.В. Результаты исследования Гумистинского поселения в 1967 г. – КСИЯ, 15, М.1969
- 66.** Богданов А.П. О черепе из кавказских дольменов и о черепах из кавказских курганов и могил. Изв. общ.-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. М. 1882, т. XXXV, вып.4.
- 67.** Богданова В.И. Некоторые вопросы формирования антропологического состава современных тувинцев. Сов. этнография, 1978, №6, с. 46-58
- 68.** Бужилова А.П. География русских фамилий. Восточные славяне. Антропология и этническая история. М. Научный мир, 1999, с. 135-152.
- 69.** Бунак В.В. Этнические общности и расовые деления. В сб. Расогенетические процессы в этнической истории. М., Наука , 1974, с. 3-10.
- 70.** Бунак В.В. Черепа из склепов горного Кавказа в сравнительно антропологическом освещении. Сб. МАЭ, 1953, М-Л., т. 14.
- 71.** Бунак В.В. Антропологический состав населения Кавказа. Вестник Гос. Музея Грузии. 1946, т. XIII, с. 89- 108.
- 72.** Воронов А.А. Геногеография факторов крови в Закавказье. IX Международный Конгресс антропологических и этнографических наук. М., 1983, с. 1-20.
- 73.** Воронов А.А., Далакишвили С.М., Саламатина Н.В., Феррел Р.У. Генетическая характеристика абхазов. В кн. Абхазское долгожительство. М. 1987, с. 127-141.
- 74.** Воронов А.А. Антропологические особенности распределения групп крови в Закавказье. Антропология и геногеография. М. 1974.
- 75.** Воронов Л. Абхазия не Грузия. 1907.
- 76.** Воробьев Н. Неосновательность притязаний Грузии на Сухумский округ. Екатеринодар, 1919.
- 77.** Гаджиев А.Г. Антропология малых популяций Дагестана. Махачкала, 1972.
- 78.** Гаджиев А.Г. Данные по дерматоглифике народов Дагестана. Воп. антропол., 1962, №9.
- 79.** Гаджиев А.Г. Данные по палеоантропологии Дагестана. Уч. записки Ин-та истории, языка и литературы Дагестанского филиала АН СССР., Махачкала, т X, 1965.

- 80.** Галактионов О.К. Дерматоглифический анализ нганасан (количественные признаки). Вопр. антропологии 1984, вып. 73.
- 81.** Гамахария Д., Гогия Б. Абхазия – историческая область Грузии. Тб., 1997.
- 82.** Генко А. Н. Абхазский язык. Грамматический очерк наречия тапанта. М., 1955.
- 83.** Гладкова Т.Д. Кожные узоры кисти обезьян и человека. М. Наука., 1966.
- 84.** Гладкова Т.Д. Особенности дерматоглифики аджарцев, мингрельцев и сванов. Сов. антропология, 1958, №3, с. 98-103.
- 85.** Гладкова Т.Д., Битадзе Л.О. Заметка о связи некоторых признаков дерматоглифики с группами крови системы АВО. Вопр. антропологии, 1982, вып. 1969, с. 75-79.
- 86.** Гладкова Т.Д., Внутриклассовая корреляция количества кожных гребешков между пальцевыми трирадиусами а и б у монозиготных близнецов. Вопр. антропологии, 1969, вып. 31.
- 87.** Гладкова Т.Д., Ромазанов А.И. Материалы по дерматоглифике андийцев и гинухцев. Вопр. антропологии, 1977, вып.56, с. 126-133.
- 88.** Гулия Д.И. История Абхазии. Тб., 1925, т.1, с. 76.
- 89.** Гулия Д. Материалы по Абхазской грамматике. Сухуми, 1927.
- 90.** Гулия.Д. И. Материалы по Абхазской грамматике (Дополнения и разъяснения Услара. Абхазский язык). Сухуми., 1927.
- 91.** Гулия Д.И. О моей книге История Абхазии, Сухуми, 1951, с. 10-25.
- 92.** Гусева И. С. и Антонюк С.А. Симметрия в строении кожного рельефа конечных фаланг пальцев руки человека и её генетическая основа. Вопр. антропологии, 1969, вып.31.
- 93.** Дебец Г.Ф. Селькупы. М. Труды Института этнографии, М-Л.,1947, т.2, с. 103-145.
- 94.** Дебец Г.Ф., Левин М.Г., Трофимова Т.А. Антропологический материал как источник изучения вопросов этногенеза. Сов. этнография, 1952, №1.
- 95.** Джанберидзе Г.К. Абхазо-адыгейские взаимоотношения в свете данных антропологии. Тез. док. VII науч. сессии Ин-та экспериментальной морфологии. Тб. 1956, с. 13-14.
- 96.** Джанберидзе Г.К. Проблема происхождения абхазов в свете антропологических данных. Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. биол. наук. М., 1963, с. 13.
- 97.** Дубинин Н. П., Алтухов Ю. Г., Сусков И. И. Экспериментальное обоснование принципов мониторинга генных мутаций у человека, Доклады АН СССР, 1978, т. 243, №5.
- 98.** Дьячков-Тарасов А Н. Бзыбская Абхазия. ИКОИРГО XVIII. Тб.,1905.
- 99.** Дьячков-Тарасов А.Н. Гагра и её окрестности. Тифлис,1903.
- 100.** Дьячков-Тарасов. А Н. Абхазия и Сухуми в XIX столетии. Известия Кавказского отделения географического общества. Т. XX. Тифлис 1909-1910.

- 101.** Животовский Л.А. Меры популяционной изменчивости комплекса количественных признаков. Ж . Общ. биологии. 1980, т.41, №82, с.177.
- Животовский Л.А. Меры популяционной изменчивости комплекса количественных признаков. К. Общ. биологии. 1980, т. 41, №82., с. 177
- 102.** Животовский Л.А. Показатели популяционной изменчивости по полиморфным признакам. В сб. Фенетика популяций М. Наука, 1982
- 103.** Записки Кавказского отдела императорского географического общества.Кн. VI, Тб.,1864.
- 104.** Званба С.П. Абхазские этнографические этюды. Сухуми, 1982.
- 105.** Зубов П. Картина Кавказского края, ч.II, СПГ, 1835.
- 106.** Инал-ипа Ш. Д. Зарубежные абхазы. Сухуми.
- 107.** Инал-ипа Ш. Д. Абхазы. Сухуми,1965.
- 108.** Инал-ипа Ш. Д. Вопросы этно-культурной истории абхазов. Сухуми, 1976.
- 109.** История военных действий в азиатской Турции в 1828-1829 гг. Варшава, ч.1,с. 32.
- 110.** Кашибадзе В.Ф. Дифференциация населения Кавказа по одонтологическим данным. Вопр. антропологии, 1988, вып. 80, с. 75-78.
- 111.** Кашибадзе В.Ф. Кавказ в антропологическом пространстве Евразии. Одонтологическое исследование. Ростов-на –Дону., 2006.
- 112.** Квициния П.К. Морфологические особенности коренного населения Абхазии (на примере мужчин абхазов) . Автореф. на соиск. учен. степ. канд. биол. наук. М. 1982.
- 113.** Квициния П.К. Антропологическая характеристика. В кн. Абхазы , 2007, с. 39-48.
- 114.** Кочар Н.Р. Дерматоглифика армян. Вопросы антропологии, 1976, вып.52, с.. 108-120.
- 115.** Кошиев Р.С. Одонтологическая характеристика этнических групп Кавказа. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. М. 1975.
- 116.** Лавров Л.И. Историко-этнографические очерки Кавказа, Л.1969.
- 117.** Лавров Л.И. Расселение сванов на Северном Кавквзе до XIX века. Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР, X, М-Л, 1950.
- 118.** Ладария И.П. К изучению дерматоглифики населения Западного Кавказа. Сов. этнография, ,1975, №4,с. 121-130.
- 119.** Лакин Г.Ф. Биометрия."Высшая школа",1980.
- 120.** Лалиашвили Ш.Г. Распределение количественных признаков дерматоглифики среди грузин Восточной Грузии. V Конгресс этнографов и антропологов России. М. 2003.,с. 253-254.
- 121.** Марр Н. Я. К вопросу о положении абхазских языков среди яфетических. СПБ. 1912.

- 122.** Марр Н. Я. История термина "абхаз". Известия Императорской Академии Наук, 1912, VI серия, № 11, с. 697-706.
- 123.** Марр Н. Я. О языке и истории абхазов. М-Л., 1938.
- 124.** Марр Н.Я. Из лингвистической поездки в Абхазию. Изв. А.Н. 1913.
- 125.** Материалы по археологии Кавказа, Христианские памятники графини Уваровой. Вып II под ред. графини Уваровой. М. 1889.
- 126.** Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии. Тб., 1959, с. 91-92, 309.
- 127.** Мибчуани Т. По кровавым следам абхазского сепаратизма. Тб., 1994, с. 82-88.
- 128.** Микельсаар Р. В. Особенности дерматоглифов при шизофрении. Генетика, 1971, т.VII.
- 129.** Миклашевская Е.Н., Соловьева В.С., Гилярова О.А., Пескина М.Ю. Особенности соматического развития детей и подростков абхазов. В кн. Феномен долгожительства. М.Наука,1982, с. 160-169.
- 130.** Миклашевская Е.Н., Ростовые процессы у детей и подростков различных этнотерриториальных групп СССР. Автореф. на соиск. учен. степ. доктора биол. наук. М. 1985., 47 с.
- 131.** Монпере Ф. Д. Путешествие вокруг Кавказа у черкезов и абхазов, в Колхиде, в Грузии, в Армении и Крыму. т.1. Сухуми. 1937.
- 132.** Мусхелишвили. Исторический статус Абхазии в грузинской государственности. Разыскания по истории Абхазии/Грузия, Тб., 1999, с. 115-154.
- 133.** Насидзе И., Инасаридзе З., Шенгелия Л., Шнитдер Ю. Генетика народонаселения Кавказа: распределение некоторых иммунологических и биохимических маркеров в Адыгейской АО и Карачаево-Черкесской АО. Генетика, т. 26, N7, с. 1300-1308, 1990.
- 134.** Нечто о Самурзакани. Записки Кавказского отдела Императорского русского географического общества. к. VI ,Тифлис, 1864.
- 135.** Орбели И. Город близнецов Диоскурия и племя возниц иниохи. Жур. Министерства народного просвещения. 1911, н.с., ч XXXIII, май , с. 215.
- 136.** Пантюхов И.И. Влияние малярии на колонизацию Кавказа. Тифлис, 1899.
- 137.** Пасеков В. П., Ревазов А.А., К популяционной генетике населения Европейского севера СССР, Сообщ. 1. Данные по структуре шести деревень Архангельской области .Гентика, т. XI,№7, с. 145-155.
- 138.** Петренко Г.Е. Материалы по дерматоглифике осетин. Вопр. антропологии, 1979, вып.60, стр.126-132
- 139.** Рао С. Линейные статистические методы и их применение. М., Наука, 1968, с. 461-540.
- 140.** Рогинский Я.Я., Левин М.Г. Антропология. М. Высш. школа, 1978.
- 141.** Рычков Ю. Г., Шереметевева В. А. Популяционная генетика алеутов Командорских островов (в связи с проблемами истории народов и адаптации

населения древней Берингии). Сообщ.1.Вопр. антропологии, 1972,вып. 40, с. 45-70.

142. Рычков Ю. Г., Шереметевева В. А., Популяционная генетика алеутов Командорских островов (в связи с проблемами истории народов и адаптации населения древней Берингии. Командорский масштаб для изучения генетической дифференциации на севере Тихоокеанского бассейна. Сообщ. II, Вопр. антропологии, 1972, вып. 41, с. 3-18.
143. Рычков Ю.Г., Шереметьева В.А., Таусик Т.Н., Жукова О.В., Бородина С.Р. Генетика и антропология популяций таежных охотников-оленеводов Сибири (эвенки Средней Сибири). Сообщ III. Генетические маркеры и генетическая дифференциация популяций эвенков Средней Сибири. В.А. 1976, вып. 53, с. 38-56.
144. Сборник статистических сведений о Кавказе. II, Тифлис,1869..
145. Свод статистических данных о населении Закавказского края, Тифлис, 1893.
146. Сельскохозяйственная и поземельная перепись. 1917,Тб., 1922.
147. Семенская Е. М. Группы крови народов Кавказа. Сов. этнография, 1936, №4-5.
148. Соловенчук Л. Л. Экологическая обусловленность изменения генных частот по полиморфным системам у пришлого населения Северо-Востока СССР. Генетика, 1979,т.15,№9, с. 1775-1783.
149. Соловенчук Л. Л. Изменчивость генетической структуры популяций человека в экстремальных условиях среды. М. Наука, 1984,с. 64-81.
150. Соловьева Л.Т. Семейные и фамильные традиции в современной Абхазии. В кн. Современная сельская Абхазия. М. 2006,с.16.
151. Спицын В.А. Биохимический полиморфизм человека. М. МГУ. 1985.
152. Татищев В.Н. История Российской. т.1.М, 1962
153. Тегако Л. И. Материалы по корреляции между одонтологическими и дерматоглифическими признаками. Вопр. антропологии,1971, вып. 38
154. Тихомиров А.А. К антропологии современных кавказских рас. Изв. общ – ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. М. 1882, т.XXXV, вып.4.
155. Услар Р.К. Этнография Кавказа (в.И). Абхазский язык. Тифлис, 1887.
156. Хить Г.Л, Асланишвили В. О. Новые материалы по дермотоглифике населения западного Кавказа. Полевые исследования ин-та этнографии. М. Наука, 1986,с.170-174.
157. Хить Г.Л. Дерматоглифика народов Кавказа. Полевые исследования института этнографии, М. Наука, 1980 г. стр. 189-198.
158. Хить Г.Л.. Дерматоглифика народов СССР. М. Наука, 1983.
159. Хить Г.Л., Долинова Н.А. Расовая дифференциация человечества. М. Наука, 1990.

- 160.** Хить Г.Л., Халдеева Н.И. Внутригрупповые связи элементов дерматоглифики и одонтологии. Вопр. антропологии ,1978,вып. 52.
- 161.** Чернявский В. Яшу-Аху, Абхазия, 1878, цит. по Т.И.Алексеева, С.Г.Ефимова, Р.Б.Эренбург Краниологические и остеологические коллекции Института и Музея антропологии МГУ, М, МГУ, 1986, С. 176.
- 162.** Чикобава Л. Л., Резус фактор и его значение. Тб., 1952.
- 163.** Шарашидзе Л. П. Дерматоглифические особенности чеченцев, ингушей и осетин. Материалы к антропологии Кавказа.Тб.1975.
- 164.** Boyd W. C. Genetics and the races of man. Boston Mass little, Brawn and Co. Oxford, Blackwell Scientific Publications, 1950, XVii, 453 pp.
- 165.** Bonnevie K. Studies on papillary patterens of human fingers. Jaurnal of genetics,1924,Vol.15,Nº1.
- 166.** Cavalli - Sforza L. L. Edwards F. W. F. Phylogenetics analisis, models and estimihion procedures. Amer. J. Hum. Genet. 1967, Vol. 19, p. 233-257.
- 167.** Chamla M-C. La repartition geographique des cretes papillaires digitales dans de monde: Nouvel essai de syuthese. Ibid. 1962. i.66, № 5/6.
- 168.** Cioviranche-Dumitrescu M, Dumitrescu H. Aspecte privid assiatia dintre desenele papilare digitale si alte caractere antropologice. Probl. antropol.(RPR), t.6. 1961.
- 169.** Crawford M. N. Workman P. L. McLean C., Les F. C. Admixture eslimates and selection in Tlaxcala. In: prehistory, demograpy, morphology and genetics. Unev Kansas Pub. 1976.
- 170.** Cummins H., Steggerda M. Finger prints in Maya Indians. Mid Amer. Res. Ser. 1936, vol.7.
- 171.** Cummins H., Midlo Ch. Finger prints, palms and soles. An introduction te dermatoglyphics. Philidelphia. 1943
- 172.** Cummins H., Midlo Ch. Finger prints, palms and soles. Blackstone. New York, 1961
- 173.** Chattopadhyay P.K. Quantitative estimation of the distance between the two digital triradii a and b in palmar dermatoglyphics of the Masha-rashtrians. "Amer. J. Phys. Anthropol.", 1966, vol.24, No 2.
- 174.** Ferrell, R.E, Salamatina N.V., Dalakishvili S.M., Bakuradze N.A. and Chakraborty R. A populatiion Genetic Study in the Ochamchir Region Abkazia, USSR – American journal of Physical Antropology, 1985 63-71.
- 175.** Frochlish I.W. The usefulness of dermatoglyphics as a biological marker of human population in Melanesia. Rh. D. dissertation Harvard Univer. Cambrridge. Massachusetts. 1973.
- 176.** Geipel G. Bestehen korrelative Beziehungen zwischen den Fingerleistenmustern und de Blutgruppen. Itschr. Rassenphysiol. 1935. Bd. 7.
- 177.** Galton F. Finger prints. London. Macmillan and Co. L. 1892.
- 178.** Galton F. Fingerprint Directories. London. 1895.

- 179.** Geipel G. Das Tastleistensystem der Hände bei Vorderindern. "Z. Morph. Anthropol.", 1961, t.51, z.2.
- 180.** Hedrick P.W. A new approach to measuring genetic similarity Evolution, 1971, v. 25.
- 181.** Henry E. R. Classification and uses of fingerprints. H. M. Stationery offic. London 1937.
- 182.** Holt S.B. The Genetics of Dermal Ridges. Springfield, III., 1968c
- 183.** Hammer Ø, Harper DAT, Ryan PD. PAST: Paleontological statistics software package for education and data analysis. Palaeontologia Electronica (2001) 4:9. (http://palaeo-electronica.org/2001_1/past/issue1_01.htm).
- 184.** Iwamoto M. On the classification of the fingerprints. Finruigaku Lassbi, 1962, 69:101- 117.
- 185.** Kimura M., Otha T. The average number of generation until extinction of individual mutant gene in a tensite populations. Genetics, 1969, v. 63.
- 186.** Livingston F. B. Natural selection, desease and ougoing human wolutions as Mastrated by ABO blood groups. Human Biol, 1960, N1.
- 187.** Marcinkiewicz S. Badania nad dermatogifami palcow rak cyganow polskich. "Materiały i prace antropologiczne" 1972, N83.
- 188.** Morton N.E. Bioassay of kinship. Theoret. Population Biol. 1971, v.2.
- 189.** Mourant A.E., Kopec C. ADA, Kazimira Domanievska-Sobczak. The distribution of the human groups and other polymorphisms. London. Oxford university press. N. U. Toronto, 1976.
- 190.** Marcinkiewicz S. Badania nad dermatogifami palcow rak cyganow polskich."Materiały i prace antropologiczne", 1972, N83.
- 191.** Nei M. Genetic distance between populations. Amer. Natur. 1972, vol. 106 p.283- 292.
- 192.** Newman M. T. Population analysis of finger and palm prints in highland and loweand Maya Indians AIPA Amer Journal Physical Anthropology. 1960.,v.18, №1.
- 193.** Plato C.C. Dermatoglyphics and flexion creases of the Cypriots. AJPA, 1970, vol. 33, №3.
- 194.** Poll H. Das Manuar oder die Verteilung der Finger-lesten-muster bee verschiedenen Rassen. Verhadl. Ges. phys. Anthropol. 1931, Bd.5
- 195.** Pons J. Significade de las lineas papilares para la sistematica del tipo pireniaco occidental Pirineos, 1956, t ,12, № 39-40.
- 196.** Rife D. C. Dermatoglyphics of Egyptians. Hum. Biol. 1953, 25: 154-158.
- 197.** Sokal RR, Rohlf FS, 2000, Biometry. Freeman Co., New York, 887p.
- 198.** Scathary E. L, Reed T. E. Calculations of the maximum amount of gene admixture in a heebid populations. Amer, J. Phys, Anthropol, 1978, v. 48, N2.
- 199.** Sharma A. A methodological note of the geometrical basis of MLI-determination (I) Anthropologist, 1959, v. 6, № 1-2.
- 200.** Sharma A. A comparative study of palmar and plantar dermatoglyphics. Eastern

Antropologist, 1962, v. 15, № 2.

201. Shwidetzky I. Die neue Rassenkunde. Stuttgart, 1962.
202. Singh S. Dermatoglyphics in Matu and Koita villages, of part Moresby, New Gvinea.- Archaeol. and Phys. Anthropol. Oceania, 1968, vol.3, N 2.
203. Steuenson J.C., Brown R.J., Shafield M.S. Surname analysis as a sampling method for recovery of genetic information. Hum.Biol. 1983?v. 55, № 2.
204. Tompson E. A. The icelandic abmixture problem Ann. Hum. Genet. 1973, v. 37, N1.
205. Wilder H.H. Raciale differences in palm and sole configurations. Amer. Anthropologist, 1904. vol.6, № 2.
206. Wilder H.H. Raciale differences in palm and sole configurations. II. Palm and sole prints of Liberian natives. Amer. Anthropologist, 1913,v.15. № 2.
207. Wilder H.H. Raciale differences in palm and sole configurations: Palm and sole prints of Japanese and Chinese. Amer. J. Phys. Anthropol. 1922, vol. 5, № 2.
208. Whipple I.L. The ventral surface of the mammalian chiridium with especial reference to the conditions found in man. L. Morphol and Anthropol. 1904, Bd. 7, №1.
209. Zei G. , Guglielmino C.R., Sirin E et. al. Surnames as neutral alleles: observations in Sardinia. Hum. Biol., 1983,v. 55, № 2

ტირაჟი 300

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, გ. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge